

ปรัชญาในวรรณคดีสมัยธนบุรี

ศาสตราจารย์ ดร. สำเริง มณีรุ่งรัตน์ Ph.D.

895.9109
ส712บ2
ร.2

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

24 เมษายน 2540

895.9109

ศ ๗12๗๒

จ.2

ปรัชญาในวรรณคดีสมัยธนบุรี

ศาสตราจารย์ ดร. สำเริง บุญเรืองรัตน์ Ph.D.

๑๕ มิ.ย. 2543

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

24 เมษายน 2540

135464

คำนำ

ข้าพเจ้ามีจุดมุ่งหมายที่จะวิเคราะห์ ค้นคว้าปรัชญาไทยในวรรณคดีไทยสมัยต่าง ๆ เริ่มด้วยการวิเคราะห์ปรัชญาในวรรณคดีสมัยสุโขทัย ตามด้วยปรัชญาในวรรณคดีสมัยอยุธยา สำเร็จแล้ว สำหรับเล่มนี้วิเคราะห์ปรัชญาในวรรณคดีสมัยธนบุรี จากหนังสือที่กรมศิลปากร จัดพิมพ์เผยแพร่ รวมสองเล่ม คือ วรรณคดีสมัยธนบุรีเล่ม 1 พิมพ์ เมื่อ พ.ศ. 2532 และ เล่ม 2 พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2533 ข้าพเจ้าได้รื้อยกรองปรัชญาแบ่งออกได้เป็นสาขาอภิปรัชญา ญาณวิทยา จริยศาสตร์ ตรรกศาสตร์ ปรัชญาการศึกษา และปรัชญาการเมือง

หวังว่าท่านผู้อ่านคงได้รับประโยชน์จากเรื่องเหล่านี้บ้างตามสมควร ขอขอบคุณ เจ้าหน้าที่ของบัณฑิตวิทยาลัยทุกคนที่ช่วยกันจัดพิมพ์นิพนธ์เล่มนี้สำเร็จได้อย่างดี

สำเร็จ บุญเรืองรัตน์

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 ว่าด้วยปรัชญา	1
2 วรรณคดีสมัยธนบุรี	3
3 อภิปรัชญา	5
4 ญาณวิทยา	11
5 จริยศาสตร์	24
6 ตรรกศาสตร์	36
7 ปรัชญาการศึกษา	39
8 ปรัชญาการเมือง	42

บทที่ 1

ว่าด้วยปรัชญา

คำว่า ปรัชญา นี้แปลมาจากคำว่า Philosopy อันเป็นคำภาษาอังกฤษที่มีรากฐานมาจากคำว่า Philosophia ในภาษากรีก แปลว่า ความรักในความรู้ หรือความรักในปัญญา แต่ความหมายของปรัชญานั้นคือ วิชาที่ว่าด้วยการค้นหาหลักการหรือความจริงสุดยอดของสรรพสิ่งต่าง ๆ

มีคำถามที่แสวงหาคำตอบของความจริงสุดยอดของสรรพสิ่งนี้มากมาย จนแบ่งเป็นสาขาย่อยของปรัชญาได้ดังนี้

1. กววิทยาหรืออภิปรัชญา เป็นสาขาของปรัชญาที่ค้นหาความจริงของสิ่งที่มีอยู่ ธรรมชาติของสิ่งที่มีอยู่ สมบัติของสิ่งที่มีอยู่ ความจริงเกี่ยวกับสากลโลกหรือจักรวาล
2. ญาณวิทยา เป็นสาขาของปรัชญาเกี่ยวกับกำเนิดของความรู้ กำเนิดของความจริง การรู้ความจริง
นักปรัชญาบางท่านถือว่า กววิทยาและญาณวิทยารวมกันเป็นอภิปรัชญา
3. จริยศาสตร์ เป็นสาขาของปรัชญาที่ว่าด้วยความสุข ความดี ความถูกต้อง การประพฤติการปฏิบัติตนที่เหมาะสม
4. สุนทรียศาสตร์ เป็นสาขาของปรัชญาที่ค้นหาเกี่ยวกับความงาม ธรรมชาติของความงาม เกณฑ์ในการวินิจฉัยความงาม
5. ตรรกศาสตร์ เป็นสาขาของปรัชญาที่ว่าด้วยการให้เหตุผลอย่างสมเหตุสมผล การตรวจสอบการให้เหตุผลว่าสมเหตุสมผล

เมื่อพิจารณาตามแต่ละศาสตร์ก็สามารถแบ่งปรัชญาออกไปตามศาสตร์นั้น ๆ เช่น **ปรัชญาการศึกษา** คือ ศาสตร์ที่ว่าด้วยจุดมุ่งหมายของการศึกษา สิ่งที่จะนำมาศึกษา วิธีการจัดการศึกษา

ปรัชญาการเมือง คือ ศาสตร์ที่ว่าด้วยจุดมุ่งหมายของการปกครองบ้านเมือง หลักการปกครองบ้านเมือง วิธีการปกครองบ้านเมือง เป็นต้น

หนังสือเล่มนี้มุ่งที่จะเสนอปรัชญาสาขาต่าง ๆ ที่ปรากฏในวรรณคดีไทยสมัยธนบุรี โดยที่จะละเว้นการศึกษาประวัติศาสตร์อันเป็นที่มาของปรัชญาเหล่านั้น เพราะไม่ใช่จุดมุ่งหมายสำคัญที่จะค้นคว้าประวัติความเป็นมาของปรัชญาสมัยธนบุรี แต่มุ่งที่จะเสนอสาระอันเป็นแก่นปรัชญาที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีสมัยธนบุรีเป็นสำคัญ แต่ก็เป็นที่ยึดมั่นอยู่ว่าความคิดหลักนั้นมาจากพุทธศาสนา และปรัชญาอินเดียเป็นส่วนมาก

ข้าพเจ้าอ่านวรรณคดีสมัยธนบุรี ได้พบสาระเกี่ยวกับปรัชญาจำแนกเป็นสาขาต่าง ๆ ได้เป็นอภิปรัชญา ญาณวิทยา จริยศาสตร์ ตรรกศาสตร์ ปรัชญาการศึกษา และปรัชญาการเมือง คึงจะได้เสนอ แต่ละเรื่องเหล่านั้นไว้ในบทต่อ ๆ ไป แต่ก็ขอเสนอให้ทราบวรรณคดีสมัยธนบุรี มีเรื่องอะไรบ้าง เป็นประการแรกเสียก่อน ในบทที่ 2

บทที่ 2

วรรณคดีสมัยธนบุรี

เมื่อครั้งที่พม่าล้อมกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2310 พระยาตากสินผู้เป็นนายทหารที่สำคัญ ทำการสู้รบอยู่เห็นว่าจะสู้พม่ามิได้ กรุงศรีอยุธยาคงเสียเมืองให้แก่พม่าเป็นแน่แท้ จึงรวบรวม ทหารตีฝ่าค่ายพม่าออกมา แล้วพากันไปตั้งกองทหารอยู่ที่จันทบุรี ครั้นพม่าตีกรุงศรีอยุธยาได้แล้ว เมื่อ ปี พ.ศ. 2310 พระเจ้าตากสินก็สามารถกอบกู้อิสรภาพกลับมาได้ในปี พ.ศ. 2312 แล้วทรง พิจารณาว่าจะสร้างกรุงศรีอยุธยาใหม่ที่เหลือกำลังที่จะทำได้ ด้วยสูญสลายอย่างมาก ขากแก่การ ฟื้นฟู พม่าก็รู้รู้ทางเดินทัพอย่างดี เพื่อมาตีกรุงศรีอยุธยา พระองค์พิจารณาว่าชัยภูมิใหม่คือที่ ธนบุรี เหมาะที่จะเป็นราชธานีของประเทศไทยใหม่มากกว่า จึงสถาปนากรุงธนบุรีไว้เป็น เมืองหลวงของประเทศไทยสืบมา แล้วสถาปนาพระองค์ท่านเป็นพระเจ้าแผ่นดิน แต่ พ.ศ. 2312 จนถึง พ.ศ. 2325 อันเป็นปีที่พระองค์ต้องสละราชบังลังค์ และถูกประหารชีวิต อันเนื่องมาจาก ความวิปริตทางการเมือง รวมเวลาที่พระองค์ได้ปกครองเมืองไทยอยู่ 13 ปี มีวรรณคดี 8 เรื่อง ดังนี้

1. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงนิพนธ์ เมื่อ พ.ศ. 2313
2. ลิลิตเพชรมงกุฎ เจ้าพระยาคลังหนนิพนธ์ไว้ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งหลวงสรวิชิต (หน) ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช คาดว่าแต่งระหว่าง พ.ศ. 2310 - 2322
3. อิเหนาคำฉันท์ เจ้าพระยาคลังหนนิพนธ์ไว้ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งหลวงสรวิชิต (หน) ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แต่งเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2322
4. โคลงขอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี นายสวน มหาเด็กลีเป็นผู้แต่งในสมัย พระเจ้าตากสินมหาราช ไม่ทราบปีที่แต่ง
5. กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ เป็นบทประพันธ์ของพระยาสุภาวดี และภิกษุอิน แต่งซ่อมขึ้นใหม่ในสมัยกรุงธนบุรีจากเดิมที่มีผู้แต่งไว้ ในสมัยอยุธยาที่ลบเลือน และสูญหายไป
6. นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน หรือนิราศกวางตุ้ง พระยามหานุภาพแต่งไว้ เมื่อ พ.ศ. 2324

7. ปาจิตกumarกลอนอ่าน ไม่ทราบผู้แต่ง แต่งเสร็จในปี พ.ศ. 2316

8. พระโพธิสัตว์โกสามภิน ไม่ทราบผู้แต่งและปีที่แต่ง

วรรณคดีทั้งแปดเล่มนี้ มีปรัชญาสาขาอภิปรัชญา ญาณวิทยา จริยศาสตร์ ตรรกศาสตร์ การศึกษา และการเมือง สืบเนื่องมาจากปรัชญาไทยที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีสมัยสุโขทัย และอยุธยา ดังที่จะได้เสนอสาระของแต่ละสาขาในบทต่อ ๆ ไป

บทที่ 3

อภิปราย

อภิปรายเป็นศาสตร์ที่ค้นหาความจริงของสิ่งที่มีอยู่ธรรมชาติของสิ่งที่มีอยู่ สมบัติของสิ่งที่มีอยู่ ความจริงเกี่ยวกับสากลโลกหรือจักรวาล กำเนิดของสิ่งต่าง ๆ องค์ประกอบของสิ่งต่าง

วรรณคดีไทยสมัยธนบุรีสะท้อนความคิดด้านอภิปรายไว้ดังนี้

1. จักรวาล

จักรวาลมีเขตแดนที่กว้างไกลมาก ประกอบด้วย 3 ภูมิ หรือ 3 ภพ ดังข้อความที่พบอยู่ในวรรณคดี บทละครเรื่องรามเกียรติ์ว่า “จงเจ้าเป็นใหญ่ไตรภพ จบสกลทิศทั้งสี่” และมีข้อความเช่นนี้ปรากฏในเรื่องอิเหนาคำฉันท์ว่า “ไอ้ไอ้แลผลบูรพปาง ก่อนจะนั้น ประการใด จึงอุบัติภพไตร ฤทธิ์กูบเป็นการ” ในกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ก็มีคำว่า “พระเกียรติทั่วภพไตร” และ “ประเสริฐยิ่ง ภพไตร”

ภพทั้งสามที่ปรากฏในวรรณคดีไทยนี้ ประกอบด้วย (1) กามภูมิ เป็นแดนของสัตว์ที่มีชีวิตอยู่ด้วยกามตัณหา มีความโลภ ความโกรธ ความหลง ประกอบด้วย 3 ภูมิ คือ นรกภูมิ มนุษย์ภูมิ และสวรรค์ภูมิ (2) รูปภูมิ เป็นแดนของพรหมผู้ไม่มีเรื่องกาม แต่ก็ยังมีตัวตนเป็นรูปปรากฏอยู่ (3) อรูปภูมิ เป็นแดนของพรหมที่ไม่มีตัวตน มีแต่จิต

สัตว์ทั้งหลาย อันได้แก่ สัตว์เดรัจฉาน เปต อสุรกาย คน เทวดา พรหมล้วนแต่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในแดนทั้งสามนี้ ขึ้นอยู่กับกรรมที่ตนกระทำ ผู้ที่ทำความดีก็จะเกิดในมนุษย์ภูมิ มีความเป็นอยู่ที่สุขสบาย หรือไม่ก็เกิดในสวรรค์ภูมิ หรือรูปภูมิ หรืออรูปภูมิ แต่ถ้าสัตว์ตนใดกระทำความชั่ว ก็จะเกิดในนรกภูมิ หรือมนุษย์ภูมิ มีความเป็นอยู่ที่ล้วนแล้วแต่เป็นทุกข์ตามผลของกรรมที่สัตว์ตนนั้นกระทำมา

2. กฎแห่งกรรม

กรรมคือ การกระทำที่มีเจตนา ย่อมส่งผลต่อผู้กระทำ มีข้อความพรรณนาความคิดดังกล่าวนี้อยู่ในวรรณคดีสมัยธนบุรี ดังที่ปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ว่า “พระพี่น้อง เทียบทูลชนนี กรรมมีหาพันตายไม” ในลิลิตเพชรมงกุฎกล่าวถึงกรรมว่า

“บาปเพรงกาลก่อไว้	เวียนผลาญ
จึงวิบัติบันดาล	คั้งนี้
แสนทุกข์ระทมปาน	เมรุทับ ทรวงนา
ถึงตระหนักกรรมนี้	เสน่หั้นนั้นฤาแคลน”

ในปาจิตกุมารกลอนอ่าน กล่าววว่า

“เป็นเวรกรรมทำสร้างแต่ปางไกล
ได้พราภสัต์ว์พลัดพลายจากเรือนรัง”

ในนิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีนก็พรรณวว่า

“ชลดอยพราภเนื่อนกวิหกขัง
บาราสร้างริบลูกเขาเป็นไฉน
มาตามทันบันร้างไว้กลางใจ
ให้จำไกลจากราชาณี”

ในปาจิตกุมารกลอนอ่าน กล่าวถึงกรรมไว้อีกว่า

“เอออย่างนี้จริงเขาที่ว่ากรรมแท้
ไปหาแม่แม่ก็มี้วยชีวาสัญ
มาหาพ่อพ่อก็ตายวายชีวัน
ถึงที่จนแล้วยังจันมาจำเป็น
สุดจะคิดคิดแม่น้ำข้ามไม่ได้
บุญมาให้จึงได้พบประสบเถน
กรรมมาห้อยเรือก็น้อยพบเนรเวร
มันถึงเกณฑ์แล้วจันใจต้องใช้กรรม
ที่กรรมท่านจะวิตถารไปให้กว้าง
อันกรรมสร้างท่านทั้งสองนั้นกรรมขำ
ได้พราภพ้อจากลูกเข้าผูกกรรม
กรรมมาตามหญิงชายฟังจงตั้งใจ
ถ้าใครพราภจากเมียให้พลัดผัว
คงตามตัวกรรมคงตามทำจงได้
ถ้าพราภพ้อจากลูกเขาผูกใจ
กรรมต้องจากลูกไปเข้าผูกกรรม
ทั้งหญิงชายฟังแล้วจำใส่ใจ

เราแต่งไว้คำพระเจ้ากล่าวสยัม
 ชื่อว่ากรรมแล้วอย่าทำจะเป็นกรรม
 ไม่ทำกรรมแล้วกรรมไม่ตามตัว”

กรรมดีย่อมส่งผลให้ดี ดังมีคำกลอนในปาจิตกุมารสอนไว้ว่า

“ขณะนั้นยังเทวบุตรบุตร	ผู้หนึ่งนั้นบริสุทธิเลิศสงสาร
ได้สร้างสมอบรมมาช้านาน	บุญสมภารมากข้ามตามไปคอย
มีวิมานงามสคราญกว่าเขาหมด	ประดับแก้วดั่งจะหยดอยู่หยดยหยอย
มีนางฟ้าแห่ล้อมไปล้อมคอย	พิมานอื่นหมิ่นร้อยไม่เทียมทัน
มีสีสนพรรณแสงระยับยิบ	สมบัติทิพหลายหลากมากมหันต์
เสวยสุขพรหมอายุช้ำครัน	จตุจจากสวรรค์ด้วยเวรา”

แต่ถ้าทำกรรมชั่วก็จะ ไปอยู่ในนรก หรือมีชีวิตอยู่ในโลก ทนทุกข์ทรมานดังคำสอน
 ในปาจิตกุมารว่า

“นางเนื้อเย็นว่าเป็นฌรรักษากิจ	ยังจะคิดลึงเลเสน่หา
พูดชะล่าลามเลี้ยวเกี่ยวสีกา	ไม่รำพาคิดถวิลศีลของตัว
สิ้นชีวิตเฝ้าเวจิกง ไปตก	ไฟนรกก็จะรุมขึ้นสุ่มหัว
เพราะทุศีลกล่าวมุสาตามามัว	ด้วยทำชั่วหมิ่นศิลาสิกขาوار”

“พี่พรานไพรก็เป็นชายข่อมเชื้อชาติ	เลิศฉลาดรู้อย่างทางถวิล
ได้บวชเรียนเขียนจารอ่านกระบิล	ได้ทรงศีลครอบสิกขัยพี่ใจงาม
มาลามลวนกวนกรรมมาหามหาบ	มาแบกบาปหาบนรกไปเต็มหาม
สิ้นชีวิตก็จะคิดตัวไปตาม	ไฟจะลามลุกไหม้ในโลกันต์
ยมบาลจะประหารด้วยหอกใหญ่	เท่าใบพายแทงกระทอกจนหอกหัน
ให้ขึ้นจิวสูงละลิ่วเป็นหมอกควัน	หนามจะแทงเร้า้นั้นจะจิกโครง
สุนัขใหญ่กายโตเท่าช้างโคตร	จะเล่นโลกกัศกายจนตายโหง
สุนัขกัดแล้วจะมัดเอาตีน โยง	ให้หัวลงเพราะว่าเอ็งไม่เกรงกรรม”

“นางโถมงามถามเดิมคนหัวล้าน
แต่ก่อนกรรมทำไฉนได้อบรม
พระโถมปรารถนาคอบนางปราสัยสาร
แต่ครั้งหลังเล่ามาแต่ยายาย
ไม่ทำมาหากินไม่ถางไร่
ไม่นิจจังสังขารว่าพุทโธ
ให้ไถ่ชนจิกชนกันหลดลู่
พบนันไถ่ใจกันครั้นเครง
ครั้นสิ้นชนม์ด้วยว่าตนทำลามก
ได้พันปีในบาปของพุทโธ
ครั้นสิ้นกรรมในนรกทกมาเกิด
ตัวเป็นคนหัวเป็นไถ่ไถ่ดีกัน
สันชาติเปรีตเศษบาปยังรูกรัน
รูปก็ชั่วทักก็ล้านด้วยกรรมเวร
แม่ดวงใจจำไว้ได้สอนตัว
พระสรรเพชญเทศน์ห้ามแล้วควรจำ

เป็นไรนั่นจึงไม่มีเกศผม
พระทรมชมเชยเล่าให้เข้าใจ
เรื่องหัวล้านที่จะแจ้งแสดงไข
ว่ายังมีกระทาชายคนเจอ
ชนแต่ไถ่สร้างแต่กรรมคนโยโส
ทำพาโลความชั่วใส่ตัวเอง
ขาดกระจุยถอนชนทำข่มเหง
ไม่กลัวเกรงบาปกรรมทำพาโล
ตกสังฆาตพนรอกอยู่ผลุบโผล่
เพราะพาโลชนไถ่ให้จิกกัน
เอากำเนิดเกิดเป็นเปรตโตมหันต์
เป็นนรินค้อยู่ใต้รากเขาพระเมรุ
เกิดเป็นคนอัปลาทันตาเห็น
มันนอกเกณฑ์ทำเกินจึงเกิดกรรม
สิ่งที่ชั่วอย่าได้ทำแม่งามจำ
แต่ข้อจำจำไว้อย่าคลายกิน”

3. สมบัติของสรรพสิ่ง

สรรพสิ่งทั้งปวงล้วนมีสมบัติไม่เที่ยง ไม่คงที่ แปรเปลี่ยนอยู่เสมอ เป็นอนิจจัง
ทุกขัง อนัตตา ดังที่พรรณนาไว้ใน ปาจิตกumarว่า

“เถิงโศกมากถ้ารู้จักพระไกรลักษณ์
นางเป็นหญิงแต่ว่ารู้อริวงศ์

พระไกรหักโศกก็หายไปเป็นผง
จึงดับได้ไม่สู้หลงอารมณ์นาง”

หลักอนิจจังนี้มีกลอนในปาจิตกumarพรรณนาไว้ว่า

“อนิจจังสังขารามารุมรีง
เกิดเป็นรูปทั้งบุรุษชายและหญิง
ตายแล้วเกิดเกิดมาฆราตาย
เป็นธรรมชาติเกิดมาในภพสาม
ซังกันแล้วกลับเป็นขึ้นไม่ยี่นาน

มารำรักไม่คิดถึงเลยความตาย
ไม่เที่ยงแท้แน่จริงคังใจหมาย
จะรักร้างหลงกายไม่เข้าการ
อันบ่วงกามนั้นยังเกี่ยวในสงสาร
ขึ้นสำราญกลับมาซังไม่จริงจัง”

4. อริยสังขี

ความจริงสี่ประการของชีวิตที่มีปรากฏในปาจิตกumarว่า “นางเป็นหญิงแต่ว่ารู้ อริยวงศ์ จึงดับได้ไม่ผู้หลงอารมณ์นาง” อริยวงศ์ในที่นี้ก็คือ อริยสังขีนั่นเอง คือ (1) ทุกข์ สภาพของ ความไม่ปกติ ความขัดแย้ง ความวิตกกังวล ความไม่สุขกายไม่สบายใจ (2) สมุทัย คือ สาเหตุของความทุกข์อันได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง (3) นิโรธ คือ สภาพที่สิ้นทุก ความเย็น ความสงบ ความสุข เรียกว่านิพพาน (4) มรรค คือ วิถีทางแปดประการร่วมกัน เพื่อจัดทุกข์ ได้แก่ (1) ความเห็นชอบ เช่น เห็น พระไตรลักษณ์ เห็นบาป บุญ เห็นกุศลกรรม อกุศลกรรม เห็นอริยสังขี (2) ความดำริชอบ เช่น ดำริว่า ละเว้นความชั่ว กระทำแต่ความดี ทำจิตใจให้สะอาด สว่าง สงบ (3) การพูดชอบ พูดแต่คำจริง ไม่กล่าวเท็จ (4) การกระทำชอบ การละเว้นการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ ไม่ประพฤตินอกใจ (5) การประกอบอาชีพชอบ ประกอบอาชีพสุจริต ไม่คิดกฏหมาย (6) ความเพียรชอบ คือ เพียรระวังบาปที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิด เพียรละบาปอกุศลที่เกิด เพียรให้ เกิดกุศล เพียรรักษากุศล (7) การมีสติชอบ คือ การพิจารณาว่าทุกอย่างเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ร่างกายไม่คงที่ เตือนสติตนเองให้กระทำแต่ความดี ละเว้นความชั่ว ไม่ทำใจให้ขุ่นมัว เศร้าหมอง (8) การมีสมาธิชอบ คือ ความมั่นคงแห่งจิตใจ สงบ เยือกเย็น แน่วแน่แต่การทำดี

5. หน่วยความยาวเป็นโยชน์

ความยาวที่มากมายมีหน่วยวัดเป็นโยชน์ มีปรากฏอยู่ในวรรณคดี เรื่อง ลิลิตเพชรมงกุฎ ว่า

“รำพึงทั่วเทพพร้อม	กรุณา
ช่วยย่นหนมรรคา	ปากกว้าง
ทางสามสิบโยชน์นา	ในกล่าว
ยังแต่ตรีโยชน์อ้าง	สู่ดาวแดนเมือง”

ความคิดเรื่องโยชน์นี้มีกล่าวอยู่ในนิราศพระยามหามุนีภาพไปเมืองจีนว่า “ถ้าสำคัญ ว่าเท่าไรในวิถี ก็ได้สามร้อยโยชน์เศษสังเกตมี ถึงทวารพัคฆ์ทันใด”

หนึ่งโยชน์มีความยาวเท่ากับ 10 ไมล์ หรือเท่ากับ 8000 วา

6. หน่วยเวลาเป็นกัลป์

เวลาที่นานมากเรียกว่า หนึ่งกัลป์ มีอยู่ในวรรณคดีเรื่อง นิราศพระยามหานุภาพ ไปเมืองจีน ความว่า “จะสร้างสมอบรมพระบารมี ในยุคนี้บรรจบให้ครบกัลป์” เวลาหนึ่งกัลป์ นานเท่ากับ “ภูเขาสูงหนึ่งโยชน์ วัดโดยรอบเขาได้สามโยชน์ เมื่อถึงหนึ่งร้อยปีมี เทพยาดตนหนึ่งเอาผ้าทิพย์ที่บางดังควันไฟมากกว่าภูเขานั้นแล้วกลับไป ครั้นร้อยปีถัดต่อ ๆ มา ก็เอาผ้าทิพย์ดังกล่าวมากกว่าภูเขา เมื่อใดภูเขารวบรวมเรียบเท่าแผ่นดิน เรียกช่วงเวลานั้นว่า หนึ่งกัลป์” มีผู้พยายามคิดคำนวณเปรียบเทียบว่าหนึ่งอสงไขยกัลป์เท่ากับกี่ปี มีผู้เสนอตัวเลข ไว้ต่าง ๆ กัน ดังนี้ บางท่านก็ว่า 100, 000, 000, 000, 000 ปี บางท่านก็ว่า หนึ่งอสงไขยกัลป์ เท่ากับหนึ่งตามด้วยเลขศูนย์ 97 ตัวบ้าง 140 ตัว บ้าง 168 ตัวบ้าง

ความคิดทางอภิปรัชญาในวรรณคดีสมัยธนบุรีตามที่กล่าวมานี้ ก็คงสืบสานความคิด ที่มีปรากฏอยู่ในวรรณคดีสมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยานั่นเอง

บทที่ 4

ญาณวิทยา

ญาณวิทยา คือ วิชาที่ว่าด้วยการรู้ความจริง แหล่งกำเนิดของความรู้และการทดสอบความจริง

วรรณคดีสมัยธนบุรีให้ความรู้ด้านญาณวิทยาไว้ในปาจิตกumarกลอนอ่านว่า “เป็นแต่ฝันยังไม่มันเหมือนตาเห็น”

“ตาเล่าก็เหมือนเอามาพูดอวด มันยังขวยคเณนอย่างจะกฎหมาย
ไม่เชื่อตาก็ให้ถามเอาคำขาย สงสัยใจไปดูให้เห็นเป็นขวัญตา”

“ตาได้เห็นตาอย่างไรท่านขายข้า เห็นกับตาได้ยืนกับหูจริงจริงหรือ
ตาได้ข่าวคนมาเล่าเป็นความลือ ถ้าเห็นจริงจะนับถือจนวันตาย”

“อันตัวตายได้ไปดู รู้ก็รู้เห็นก็เห็นจึงกล่าวสาร
จึงกราบทูลมูลจริงให้แจ้งการ”

“คุณสุดในวิมุติที่สงสัย” “จะไปเยี่ยมพอได้รู้เต็มหูตา”

ความที่ขกมานี้ชี้ให้เห็นว่าความจริงนั้นรู้ได้ด้วย ตาหู ฟัง จมูกดมกลิ่น ลิ้นชิมรส ภายสัมผัส และใจคิดพิจารณาแล้ว “กรองสังเกตที่เหตุผล” จน “ประจักษ์ใจจริงจึงไม่คลั่งแคลง”

“พระเห็นเหตุแจ่มแจ้ง ไม่แฝงเฟื่อง”

ดังตัวอย่างการตรวจสอบความจริงในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ตอนท้าวมาลีวราชว่าความดังนี้

เมื่อนั้น	พระกอบกิจธรรมเป็นใหญ่
ครั้นเห็นลักษณะรามเรื่องชัย	ท้าวไทเพ่งพิจารณา
องค์รกรก้ออนแอ่นทั้งสอง	ผ่องแผ้วผิวนิลวัตตา
เรื่องรุดสุดเลิศลักษณ์	เหมือนมหาอัชบาลสหายกู
จึงเอื้อนอรรดโองการปราศรัย	เหตุใดเวียงชัยเจ้าไม่อยู่ ^(๑)
มาเที่ยวไพร่ไทยทั้งคู่	เกิดรบสู้กันด้วยอันใด

(๑) ความต่อจากนี้คัดจากหนังสือสมุดไทยเลขที่ ๓๕๑

เมื่อนั้น
 จึงทูลแถลงแจ้งไป
 ด้วยพระบิดรungsk์ทรงชัช
 ขอให้พระพรตผ่านบุรี
 ต่อถึงครบสิบสี่ปี
 กลับเข้าไปครองกรุงไกร
 ด้วยเหตุนี้พระภูบาล
 อันลักษณ์และนางสีดา
 เคิมขำตั้งพรตอยู่ริมป่า
 เมื่อจะเกิดการณ้ก่อดิคพัน
 ให้ภควคีสิดาเห็น
 ไม่รู้ว่ากลมาษา
 ขำจึงให้ลักษณ์อนุษา
 ทั้นกวางก็วางศรชัช
 ได้ยินสำเนียงว่าเจ้าพี่
 แกล้งมาทำเลห้เท่กล
 ครันกลับมาพบเจ้าลักษณ์บอก
 ได้ยินสำเนียงร้องมา
 ขำจึงพิเคราะห์คูกวางเล่า
 ครันขำกลับมาหาเทวี
 ขำจึงติดตามนางไป
 บอกว่าพญาอสุรา
 ได้ออกต่อต้านสับประยุทธ์
 บอกว่ากลัวแหวนนางใน
 ปีกหักทบทับเจ็บคราง
 พอเข้าไปได้วาทิ
 ขำจึงได้เรื่องราวตามมา
 จนได้รู้พลสกลไกร
 พญาอภัยหักหาญเอานางไว้

พระรามสุริวงศเป็นใหญ่
 ซึ่งมาอยู่ในพนาลี
 ให้สัจย์นางไทยเกศิ
 ให้ขำนี้บวชอยู่ไพร
 จึงให้ขำนี้เป็นใหญ่
 ขำไสรจึงมาพนาวา
 หลานรักจึงออกมาอยู่ป่า
 รักขำติดตามมาด้วยกัน
 กับพระลักษณ์นางสีดาเมียขวัณ
 มีสุวรรณกวางทองเดินมา
 เป็นชอบเนื้อจำเริญใจนี้หนา
 ให้ขำติดตามกวางไป
 อยู่รักษานางที่อาศัย
 กวางร้องก้องไปเป็นเสียงคน
 บัดนี้หมู่มารอกุศล
 ผจญพี่เจ้าช่วยด้วยรา
 ว่านางให้ออกมาตามหา
 จึงรู้ว่ามารยาอสุริ
 ก็กลายเป็นเผ่าพงศัษย์กษิ
 มิพบนवलนางสีดา
 ได้ข่าวพญาปักษา
 ลักพาเอานางสีดาไป
 ยงยุทธ์กันที่ทางป่าใหญ่
 ราพณ์ได้หึงต้องสกุณี
 อยู่ที่ในกลางพนาศริ
 สกุณีก็ถึงแก่กลัย
 เพราะพญาปักษาแถลงไข
 ให้องคตเข้าไปแจ้งกิจจา
 มิส่งสีดาให้แก่ขำ

แล้วแต่งกองทัพออกมา
เป็นสังสุจริตพระผ่านเกล้า
พระบิดาก็ถึงแก่กาลลัย

● เมื่อนั้น

ได้ฟังถ้อยคำพระรามมา
สุจริตทศพิชเจรจา
ซื่อสัตย์ตรงจริงไป
ถึงกระไรไม่เห็นบาปกรรม
มิใช่สมบัติไม่มี
จำกูจะช่วยเกลี้ยไถ่

● คิดแล้วจึงมีพระบัญชา

สองเจ้าเป็นเอกอรรควงศ์
หนึ่งผ่านลงกาธานี
ไม่มีผู้ที่จะเทียมเท่า
เรื่องรุกสุคตอรรคศิรา
ตั้งฤาจะมาหมองหมาง
ไถ่เกลี้ยกันเสียเถิดเป็นไร

● เมื่อนั้น

ทั้งสองหลานรับพระบัญชา
ต่าง ๆ ตอบต่อคำแข็ง
คือตั้งขึงขันกันไป
อันซึ่งชีวิตข้าทั้งสอง
เกี่ยวข้องกันอยู่ด้วยนารี

รบเข้าจึงนำบรรลัย
ข้ามิได้เอาที่จมาเสกใส่
จะได้ฟังแต่ท้าวพระอัยกา

พระทรงจตุศีลยักษา
ก็จินดาสอดส่องดูไป
ไม่มีมิสาเสกใส่
ช่างมาทำได้อสุรี
จงอยน้ำหน้าบ้างเถิดยักษิ
นี่กระไรไปลักเมียเขามา
จึงจะไม่อับอายขายหน้า

ดูกรรมมาอสุรี
เผ่าพงศัณภเรื่องศรี
หนึ่งผ่านบุรีอยุธยา
สองเจ้าเป็นบรมนาถา
สามัญพึงพาทั่วไป
ในนางหนึ่งนี้เป็นโฉน
อย่าให้เคืองใจอัยกา

พระรามทศพิชตรียักษา
ขึ้นอารมณ์ว่ากันไป
ยั่วแยงเขี้ยวเยาะเสกใส่
ก็ทูลไท่ท่านท้าวมาลี
ปองไว้ได้เบื้องบพศรี
พิพากษาเถิดพระอัยกา

- เมื่อนั้น

ตรัสห้ามสองราชันคดา
เห็นเหตุเภทผลด้วยสตรี
ไถ่ถามท้าวทศกัณฐ์ไป
ก็ใครยังได้รู้เห็น
ยังมีสำคัญสัญญา

ท้าวมาลีวราชยกยา

แล้วตริกรตามข้อความไป
จึงมีกระพู่ชักไล่
เมื่อตัวได้นางสีดามา
เป็นประการใดบ้างให้ว่า
เจ้าว่าแต่ตามจริงไป

- เมื่อนั้น

จึงแก้กระพู่หลุดไป
ไม่มีผู้คนเมืองบ้าน
เข้าได้สำคัญสัญญา
มันคงสุจริตพระอัยกา
มาคแมนมีสมคำให้การ

ทศเศียรสุริวงศ์เป็นใหญ่

เมื่อพบนางในพนาวา
กันดารท่าทางกลางป่า
กระหมวดหญ้าเข้าไว้เป็นพยาน
ข้ามิได้มุสากล่าวสาร
ขอประทานถวายชีวิต

- เมื่อนั้น

ได้ฟังพ่ออ้ายอินทรชิต
เป็นสิ่งของหรือตกหล่น
ผิดที่มีเคยพบเห็นมา
พอพบพระยาอสุรี
เกรงกลัวคิดว่าพัวนาง
อันกระนั้นมันแมนผิดที่
นี่สิว่านางตกกลางไพร
แต่ว่าจะเป็นอย่างไรมี
เพื่อนว่าเป็นพัลลิกดา

พระบรมลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์

บิดผันเสกแสวงเจรจา
นี่มาเก็บคนได้กลางป่า
หรือว่าผู้อื่นลักนาง
ถ้านี้จะเห็นด้วยบ้าง
ขว้างเสยทิ้งไว้หนีไป
ถ้านี้พอจะเห็นด้วยได้
จนใจไม่รู้ที่เจรจา
ข้อคดีของรามกล่าวหา
ถ้างริงก็จะได้นือความ

- คิดแล้วจึงแต่งกระพู่ไล่

ตัวว่าเป็นผัวนงราม
นางนี้ก็มีแม่พ่อ
นางอยู่ถิ่นฐานบ้านเมืองใด

บัญชาชักใช้ไถ่ถาม

นางงามนี้เป็นประการใด
หน่อท้าวค้าวแดนกรุงไหน
เร่งให้การไปบัดนี้

- บัดนั้น
แก้กระทู้หลุดตอบคดี
พระบิดาเชื้อท้าวชนก
ได้ตกแต่งการวิวาห์
เธอดั่งพิริยกสิลปี
ข้ายกได้จึงให้ทรมวย
ถ้าสืบมิสมคุดั่งคำ
ประหารชีพให้ม้วยชีวา
พระอวตารผู้ชาญชัยศรี
นางนี้อยู่เมืองมิลิลา
ยกนางนี้ให้แก่ข้า
สามัญญะมาทั่วไป
เมืองแมนแดนดินห้วนไหว
เทพไทรู้สิ้นพระราช
จงทำโทษเถิดให้หนักหนา
พระอัยกาอย่าได้ปราณี
- เมื่อนั้น
ได้ฟังพระรามพาที
เห็นเหตุเภทผลแมนมั่น
ตั้งฤาจะเกิดนางกลางไพร
จำกูจะถามสิดาก่อน
พระพงศ์พรหมธิดาขรังสี
ก็ปริศาส่องดูไป
นั่นอะไรเล่าคำแถลงไข
อ้ายจิงโรมันแกลึ่งพาที
จึงจะแบ่งบันรอนถูกที่
- ก็สั่งวิศณุกรรมทันที
ฝ่ายองค์ท้าวทศกัศตรี
ฝ่ายข้างพระรามราชา
กุมกันพานางสีดามา
บอกว่าแต่กูให้หาไป
ไปหานวลนางสีดามา
ให้แต่งอสุรศักดิ์ยักษ์
ให้แต่งเสนากำกับไป
อย่าให้ใครเจรจาด้วยได้
ฉับไวพามาอย่าช้า
- บัดนั้น
สองฝ่ายรับสั่งสั่งเสนา
พระรามทศกัศตรียักษ์
กุมอาสาข้างละพันไป
- ฝ่ายมโหธรหนุมาน
มาจัดขัณฑ์กระบี่ไพร
สองทหารประณตประณมไหว
กำกับเทพไทจรี
- ครั้นถึงสวนขวัญทันใด
พระอัยกาให้เชิญจรี
เทพไทร้องบอกมารศรี
ไปที่สมรภูมิปล้น

- เมื่อนั้น
ได้ฟังพระวิษณุกรรม
แม่นมั่นอันอัยกาเจ้า
ซึ่งพระยามารลักกุมมาไว้
ดีใจจะได้ไปเห็น
จะตัดพ้อต่อถามเจรจา
กูไม่ปราศัยอ้ายขุนมาร
กูจะกราบพระบาทจุมพล
คิดแล้วจึงร้องไปปล้น
จะได้กราบพระบาทพระไอยกา
- บัดนั้น
รับคำวราชนารี
- ต่าง ๆ จัดแจงเป็นโกลา
เตรียมสรรพก็กลับคลาไคล
- บัดนั้น
ซึ่งได้รักษาเสีดา
เสีดาที่เข้าในม่านทอง
อยู่ในม่านแก้วแพรวพรรณ
- ครั้นถึงนางจึงอภิวัต
ทั้งพระภักศาสามี
เห็นทศกัณฐ์อยู่เบื้องซ้าย
นั่งหน้าคือองค์พระอนุชา
นวลนางเสร์สร้อยไศก
นางแสน ไศกาจาบัลย์
- นารีเสีดาสาวสวรรค์
เกษมสันต์ราชทฤทัย
จะเอากูไปถามซักไล่
จะสอบไล่กับคำพระรามา
เป็นไรก็เป็นไปข้างหน้า
กูจะว่าให้อายแก่คน
พวกพาลยักษ์ร้ายอกุศล
ซึ่งสู้เสีสกลกายมา
ข้าจะจรจันไปหา
อย่าเข้ามาเร่งจรี
- พระวิษณุกรรมเรื่องศรี
เร่งขี้มีเชิญพิมานชัย
- ขกมทานุชบกเข้ามาให้
ออกไปคอยนำเสีลา
- อสุรานารีซ้ายขวา
พาเชิญขึ้นบุษบกปล้น
ปิดป้องกำบังผายผัน
ผายผันตามทเวจรี
- อัยกาธิราชรังสี
มารศรีสอดส่องนัยนา
คล้าย ๆ พระรามอยู่เบื้องขวา
พระอัยกาอยู่ห่างกลางคัน
มารศรีวิโยคไศกศัลย์
อัดอั้นอยู่ในม่านรุจี

- เมื่อนั้น
ครั้นเห็นนุชบกมณี
จึงสั่งให้เข้ามาใกล้
ตัวกูจะคูสีดา
 - ฝ่ายเทวะรับสั่งปล้น
ทั้งตรีชฎาสตรี
 - ตรีชฎาก็พาเข้าไป
จึงบอกนวลนางสีดา
 - สีดาก็รู้ครม่านกัม
 - เคารพอภิวันท์ฐิติ
 - เมื่อนั้น
ครั้นเห็นนวลนางสีดา
อันอัดกำหนดโนนาง
พิศเพ่งเล็งแลทรามวัย
ชิชะไ้อ้วาสีดาเอ๋ย
ถึงนางสืบทกห้องฟ้า
แต่กูผู้ร้ยศธรรม
สาอะไรกับอ้ายอสุรี
ไ้ออนิจจาทศกัณฐ์
มีารตคชพลวอดวาย
ตัวกูผู้หกลัดตัดใจ
ที่ไไหนมันจะได้สติมา
ขวยเงินสะเทินวิญญาณ์
ไม่คูสีดาควงจันทร์
บิดเบือนพัคตร์ผินไม่นำพา
อันอ้อคอคยัมไม่ได้
เจ้าผู้จำเริญสุริภาพ
เจ้าเป็นเอกอรรคกัญญา
ทำไมจึงมาอยู่
ลูกผัวเจ้ามีหรือไม
- พระพงศ์พรหมธิดารังสี
ก็รู้ว่านางสีดามา
หน้าพิชัยราชรถ
จงพาเข้ามาบัดนี้
- ร้องบอกแจ่มจันทร์มารศรี
เชิญมณีนุชบกเข้ามา
- ตรงหน้าพิชัยรถ
รุดมหม่านทองคุษฎี
- ประณตประณมบทศรี
โคกีสะอื่นไปมา
- พระทรงจตุศีลย์กษา
เสน่หาปลาบปลื้มฤทัย
พลางกำเริบราคร้อนพิสมัย
มิได้ที่จะขาดวงตา
มางามกระไรเลยเลิศเลขา
จะเปรียบสีดาได้ก็ไม่มี
ยังหมายมั่นมุ่งมารศรี
จะมีพาโคตีกาตาย
ผู้เสียพงศ์พันธุ์ฉิบหาย
ฉิบหายเพราะนางสีดา
ยังให้หุนเหียนเสน่หา
แต่วิญญาณ์กูยังแคยั้น
กว่านั้นไม่เหลือบแลแปรผัน
พระทรงธรรม์เรอคิดละอายใจ
ขึ้นข่มอารมณ์ปราศัย
เยื่อนแซมว่าไปแก่สีดา
ปลาบปลื้มเขาวะชอดเสน่หา
หน่อนามกษัตราบุรีใด
สุริวงศ์พงษ์พีรอยู่ไหน
บอกไปให้แจ้งบัดนี้

• บัดนั้น
 กัมเกล้ากราบทูลทันที
 เติมชนกบิคาบวชอยู่ไพร
 แพบรมฝั่งน้ำคงคา
 จึงเอาเข้ามาเลี้ยงไว้
 ในมิลิลาธานี
 ต่าง ๆ เข้ายกธนูศัลปี
 พระรามยกได้ว่องไว
 ทำการวิวาห์มงคล
 ทั้งฤๅษีสัทธาวิทยา
 เทพเจ้าแจ้งใจอยู่สิ้น
 แล้วพระรามจึงพาเข้าไป
 อยู่มานาง ไกยเกศี
 ให้พระราม ไปอยู่พนาวา
 กับทั้งพระลักษมณ์อนุชา
 แล้วมีกวางทองรูจี
 เข้าให้พระราม ไปตามกวาง
 พระรามจึงให้เจ้าลักษมณ์ไว้
 ครั้นอยู่ประเดี๋ยวได้ยินก้อง
 สงสัยว่าภัยมีมา
 ทศกัณฐ์จึงลักพาเข้ามา
 บอกว่าข้าเป็นเมียราม
 พญาชกษไม่ฟังจะพาหนี
 ฝ่ายองค์พระยาสุรา
 ถูกต้องพญาศกษี
 แล้วพาข้าเข้ามาไว้
 จึงทศกัณฐ์ไปวนวิง
 ข้าว่าเป็นเมียพระราม
 คำว่าเท่าไรไม่ซึ่งโกรธ
 ตัวข้าก็มีไฉ่โยคี
 นวลนางสีดามารศรี
 ข้านี้เป็นเมียพระราม
 บอกข้าว่าได้มาแต่ป่า
 ในมหาบัวทองรูจี
 แล้วพาเข้าไปกรุงศรี
 ให้ตั้งพิธียกศัลปีชัย
 เสร็จสิ้นมิได้หวาดไหว
 จึงให้ข้าเป็นภรรยา
 เสนาสามนต์ทั่วหน้า
 เทวามาช่วยอวยชัย
 เมืองแมนแดนดินน้อยใหญ่
 อยู่ในกรุงศรีอยุธยา
 ทูลบิดาศามีของข้า
 ข้ารักจึงตามจรลี
 ออกมาอยู่ริมพนาศรี
 จรลีมาเห็นเป็นชอบใจ
 ทำทางที่ริมอาศัย
 เธอก็ไปตามไล่มฤคา
 ว่าน้องเอ๋ยช่วยด้วยยักษา
 จึงให้อนุชาไปตาม
 สดาญ์ได้ออกไต่ถาม
 ถ้อยถามดูเงียงไปมา
 สดาญ์ต่อตีเช่นฆ่า
 ถอดแหวนของข้าทิ้งไป
 ปีกหักอยู่ที่ทางป่าใหญ่
 ในกรุงนครลงกา
 จะให้ยิงขอมเสนาหา
 ยักษากราบไหวให้ปราณี
 ไปคาดโทษแก่นางยักษี
 จงแจ้งรู้ดีบาทา

- เมื่อนั้น
 สอดส่องดูคำสีดา
 ผิดไปมิได้ไคล่คลึง
 สมคำสีดาควงจันทร์
 ฝ่ายคำพระยาอสุรี
 แม่มั่นลักเมียเขามา
 ข้อความยังมีได้สืบก่อน
 ทศกัณฐ์ผู้ผิดจะติดใจ
 แล้วจึงจะคิดบัญชา
 ทั้งฟ้องถ้อยคำสำนวน
 พระทรงจตุศีลยักขา
 ไม่ต้องในหาทศกัณฐ์
 คำรามอ้างถึงสรวงสวรรค์
 เห็นมั่นคงทางพระราม
 มีพยานแต่ที่ระหมวดหน้
 ครั้นว่าภูจะตัดสินไป
 เสนาพลากรจะสงสัย
 จำจะให้สืบไล่ด้วยสำนวน
 พิพากษาตามข้อไต่สวน
 ประมวลฎกันพิพากษาไป
- คิดแล้วให้สืบทเวา
 ทเวาจะว่าประการใด
 ตามคำรามาแถลงไข
 ท่านจงเร่งให้การมา
- ฝ่ายทศกัณฐ์โจทก์ค้าน
 ไม่รู้ว่าได้สีดา
 พยานเหล่านี้ซึ่งข้างข้า
 มาเป็นพยานมิเต็มใจ
- ฝ่ายเทพรับสมอ้างค้าน
 แม่มั่นสาให้ข้าบรรลย์
 ชังจริงด้วยเธออาธรรม์
 ไม่แจ้งว่าได้สีดา
 เดิมข้าได้ยื่นเขาลือเลื่อง
 เธอกลับเข้าครองบุรี
 ให้ตั้งธนูยกศิลปีชัย
 ไครยกไหว้จะให้เนียรมล
 ตัวข้าได้ยกธนูศิลปี
 ข้ายกศิลปีชัยไม่เคลื่อนคลา
 แล้วเธอทำการวิวาห์
 พอเจ้าบ่าวเข้าหานาง
 สบดสาบานแถลงไข
 มิได้เอาเท็จมาเจรจา
 ถึงกระนั้นก็ไม่มุตสา
 ข้ามิได้เอาเท็จมาพาที่
 ในเมืองพระชนกฤธิ์
 ทำการพิธีมงคล
 ชวนกันลงไปทุกแห่งหน
 ผู้คนเต็มไปทั้งภารา
 พรหมินทร์อินทร์จันทร์เป็นหนักหนา
 พระรามายกไหว้จึงได้นาง
 ข้านี้ได้ช่วยทั้งสองข้าง
 ต่างคนต่างมาวิมานชัย

- เมื่อนั้น
ได้ฟังเทवासुरาถ์
ก็พอจะตัดสินไป
คูก่อนพญาอสุรา
ฝ่ายข้างพระรามราชา
กำกับนายกุมภภัณฑ์
พระกอบกิจธรรมเป็นใหญ่
ให้การสมคำพระรามมา
แต่ยังมีได้ชั้นสุทรหญา
จะให้เอาหญาสำคัญ
จงแต่งเสนาผายผัน
นำวิษณุกรรมไปเอามา
- เมื่อนั้น
สองฝ่ายรับสั่งสั่งเสนา
พระรามทศพักตร์รักษา
ให้กำกับนำทเวจรถี
- ฝ่ายมโหธรหนุมาน
สองทหารประณตบทศรี
- มโหธรนำเทพจรถี
ฝ่ายศรีหนุมานกำกับมา
- มาเอษมาถึง
ยังที่ทุ่งกว้างกลางป่า
ฝ่ายมโหทรอสุรา
ยักษาก็คิดในใจ
เมื่อมิได้มีสำคัญ
จะรู้ที่หมายมันแห่งไหน
ใช้มาแล้วจำจะพาไป
ให้ได้ซึ่งหญาเป็นสำคัญ
พอเห็นหญาตกเรือราย
ยักษ์ร้ายจึงว่านี่หมายมัน
เจ้านายข้าทำเป็นสำคัญ
เทวัญจงเอาจรถี
- ฝ่ายวิษณุกรรมเก็บเอาหญา
พามาตามคำยักษี
- ครั้นถึงทูลถวายทันที
นี่และสำคัญอสุรา
- เมื่อนั้น
พระทรงจตุศีลรักษา
ครั้นเห็นซึ่งหญาสำคัญมา
ก็บัญชาไกลเกลี้ยเนื้อความไป
คูกรเจ้าสองหลาน
พยานข้างรามฟังได้
ฝ่ายทศกัณฐ์สำคัญไฉ้
สืบได้แต่หญากระหวมวดมา
เมื่อพิจารณาข้อความ
ถ้อยถามชี้ยาวนักหนา
มีพยานมันคงว่ารามา
เป็นผัวสีดาเทวี

ก็มาคเก็บได้นาง
 คูรพญาอสุรี
 ข้างเจ้าก็เป็นนัคนา
 จงฝากชีวิตกันไป
 นี่แน่เจ้ารามทศกัณฐ์
 อย่าให้รื้อนราษฏร์ประชา

● บัดนั้น

คือดิ่งชิงขันพาที

● ฝ่ายทศกัณฐ์ทูลแถลง

เมื่อได้มาแต่พนาพา
 หาไม่ทำไมกับสิดา
 มิใช่สมบัติไม่มี
 เสียแรงของจากปากมาร
 เมื่อขัดสนจนรู้ทั้งกรุงไกร
 อนิจจาเทวาก็กลอกกลับ
 เสือสีห์อสุรีท่องเที่ยว
 ธรรมเนียมว่าเป็นผิวเมีย
 ก็จะแหนหวงอยู่อาจิม
 อันซึ่งพยานสมอ้าง
 เหมือนมาตุลีเทวา
 อ้ายนี้กับเทพให้การ
 ได้ยากลำบากเจ็บใจ
 อันองค์ลักษมณ์รามผู้นี้
 ยิ่งพญาพาลีมีวัยชิวา
 หากจะช่วงชิงเอาสมบัติ
 แกล้งกล่าวด้วยสิดานารี
 พระรามหากอาจองหนงศักดิ์

ข้างผัวยังตามมารศรี
 เพื่อนนี้หลานสหายร่วมใจ
 หาอื่นหาไกลกันไม่
 ส่งนางให้รามคืนภารา
 เป็นพันธมิตรดีกว่า
 สองราฟิงปู่วาที

ทศพัทตร์ลักษมณ์รามสามศรี
 สามศรีเถียงกันไปมา

แกล้งซังด้วยกล่าวมุสา
 กลับว่าข้าลักเทวี
 ตัวข้าไม่หวงสาวศรี
 ว่านี้ด้วยแค้นฤทัย
 กลับว่าเป็นพาลไปได้
 ซ่างซ้อมกันได้เป็นคำเดียว
 ผู้บังคับไม่ว่าตามป่าเปลี่ยว
 แม้นพบจะขบเคี้ยวเนื้อกิน
 หรือจะทิ้งเสียได้ไพรสิน
 จงถวิลดูเถิดพระอัยกา
 เหตุซังข้างข้ารักษา
 ก็อาสาชกรถงคูไป
 แต่ก่อนดีฉานเอามาใช้
 แกล้งให้การสมรามมา
 เป็นคนมิตีริษยา
 ได้พลยกมาพระบุรี
 พัสถานในราชกรุงศรี
 มิใช่ผัวนางพระอัยกา
 มาข้ายีหมุมารรักษา

สิ้นสุดมดม้วยชีวา
 เมื่อองค์เข้าไปว่าขาน
 ให้อายแก่ไพร่พลเมือง
 มิใช่ว่าจะไปโดยดี
 องอาจกล่าวคำอหังการ

จึงให้เจรจาความเมือง
 ทำห้าวหาญโกสีฟุ้งเฟื่อง
 ลือเลื่องรู้สิ้นพระราช
 ฆ่าสี่แสนยักษา
 ข้าคิดใจอยู่พระภูมิ

● ฝ่ายข้างพระรามทูลแย้ง
 เมื่อทศพัทธ์ร์ลักเทวี
 ฝ่ายพญาพิเภกว่าขาน
 ได้ความทนทุกข์เวทนา
 ถ้าสืบมิสมดุจดั่งคำ
 อะไรไม่อาวหาที
 ซึ่งศรถูกพญาพาลี
 ด้วยพาลีเสียสัจจา
 ครั้งศึกดำบรรพนั้นมา
 มิได้ให้เมียแก่น้องชาย
 ถึงกระนั้นก็ไม่ชิงโครธ
 ขอแต่โลหิตติดโลมา
 พญาพาลีก็มีให้
 ไม่มีผู้ผ่านธานี
 เห็นข้าอยู่ในสุจริต
 จึงให้ไปแจ้งกิจจา
 องค์จึงทลายประตูเมือง
 ทศกัณฐ์ก็คือคิงไป
 กลับว่าองค์หยาบซ้ำ
 เสนาจับองค์ต่อตี
 มิใช่สมบัติข้าไม่มี
 แม้นส่งสี่ดาทรามวัย
 เหตุด้วยลักเมียข้ามาก่อน
 ไม่ดีลักเมียข้าหนีมา

ข้าบาทขอแจ้งบทศรี
 พามาบุรีลงกา
 พญามาร โกรธขับเสียดปา
 มาพึ่งข้านี้แนภูมิ
 จึงทำโทษเกล้าเกศี
 ลีดาว่าไหว้กัลยา
 ข้ามิตั้งใจเช่นฆ่า
 ขอให้ศรเข้าปักอกตาย
 พญาพาลีจึงฉิบหาย
 จึงตายเหมือนถวายเป็นสัจจา
 ข้าจะช่วยแก้โทษริษยา
 ทาปลายศรกินเป็นที่
 ขอมม้วยบรรลัยเป็นผี
 น้องพาลีผ่านภารา
 คิดกันถวายเป็นเมืองทูลอาสา
 ยักขาไม่เปิดทวารชัย
 เอาเรื่องราวเข้าแถลงไข
 ไม่ส่งสี่ดาเทวี
 ให้เสนาฆ่ากระบี่ศรี
 ฆ่าอสุรีตายจึงรอดไป
 จะรบเอาบุรีหาไม่
 ก็จะกลับไปภารา
 ข้าจึงตามบันรอนเช่นฆ่า
 พระอัยกาจงแจ้งรู้ลี

● เมื่อนั้น	พระทรงทศธรรมรังสี
พิพากษาคัดสินคดี	ไม่ควรอรสูริตจิตใจ
มิใช่แต่มาตุลี	เทวันจันทร์เท่าไหน ๆ
รู้เห็นเป็นสามภพไตร	เจ้าจิตใจผิคนประเวณี
อันจะแคลงว่านางอยู่กลางป่า	นัคคาไปได้มารศรี
นั้นชอบแต่ผิวไม่มี	นาริตกอยู่เอกรา
นี่ถามสี่ว่าเจ้าลัก	ทศพัทตร์ว่าได้มาแต่ป่า
ฝ่ายรามว่าเป็นภรรยา	สืบเทवासุมพาที
กลับซัดให้การถึงเจ้า	ว่าลักพาเมียเขาหนี
เห็นว่าเจ้าลักเทวี	สี่คาเป็นเมียรามมา
จึงปรึกษาให้เจ้าส่ง	คงแก่รามร่วมเสนาหา
คือผิคนอย่างไรให้ว่ามา	ทำตามปรึกษาคณนี้

นอกจากนี้ในปาจิตกุมารกลอนอ่านยังได้กล่าวถึงการรู้ความจริงด้วย “ทิพเนตร” และ “ญาณ” อีกว่า “แล้วถึงเห็นทิพเนตรแจ้งกระจ่าง” “พระอาจารย์ถึงญาณก็แจ้งรู้” สอดคล้องกับที่ท้าวมาลีวราช “สอดคล้อง” ก็ทำให้รู้ความจริงได้

บทที่ 5

จริยศาสตร์

จริยศาสตร์เป็นสาขาปรัชญาที่ว่าด้วย ความสุข ความดี ความถูกต้อง การประพฤติ การปฏิบัติคนที่เหมาะสม สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ทุกคนควรดำเนินชีวิตไปให้ถึง ความคิดตามที่กล่าวมานี้ มีปรากฏอยู่ในวรรณคดีสมัยธนบุรีและเป็นจริยศาสตร์ชนิด คำสั่งเด็ดขาดที่ว่า “จงทำ.....”

สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรต้องกระทำเพื่อให้ “พ้นสงสารบ่ห่อนเห็น” อันเป็น “พระนิพพาน” หรือ “นครนฤพาน” ตามที่มีอยู่ในวรรณคดีเรื่องปาจิตกumarกลอนอ่านและในเรื่องพระโศภิตโกสามกษิณ อันสภาพของนครนฤพาน นั้นเป็นสภาพที่ “พ้นกันดารเคื้อคร้อบ่ห่อนเห็น” เป็นสภาพที่ชีวิตมีความสุข ความสงบ ความเย็น ปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง ปราศจากความยึดติดในสิ่งใด ๆ บุคคลที่จะถึงซึ่งสภาพดังกล่าวได้ต้องเป็นผู้ “ปลงอนิจจัง อจริ้ง ไม่นินาน” มองเห็นทุกขัง อนัตตาของชีวิต มีชีวิตอยู่ด้วยการปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา มีเมตตากรุณา ทำบุญ ทำกุศล พ้นจากการประพฤดิชั่ว ปฏิบัติดีด้วย ความซื่อสัตย์ กตัญญู ดังตัวอย่างคำสั่งสอนในกลอนเรื่อง ปาจิตกumarว่า

“แล้วโอวาทสั่งสอนพวกข้าเฝ้า ให้ถือเอาซื่อสัตย์อย่ามุสา
อย่าฆ่าสัตว์สุบฝืนกินสุรา ราชฎร์ประชาตั้งถือให้ซื่อตรง”

“ทำแต่บุญอย่า สร้างกรรมทำแต่ดี อเวจินั้นอย่ากลัวที่ตัวเรา”

หลักจริยศาสตร์ที่สำคัญคือการปฏิบัติศีลห้า ดังคำสอนที่ว่า

“รักษาศีลกินอาหารบริสุทธิ์ ไม่ฉกฉูดฉ้วงลักทำหักหาญ
ไม่ฆ่าสัตว์เสพเมรัยสุราบาน ห้าประการนี้แหละเรียกว่าศีลา”

คำสั่งสอนในบทละครเรื่องรามเกียรติ์มีว่า “สุจริตทศพิธเจรจา ไม่มีมุสาเสกใส่ ซื่อสัตย์
ตรัสตรงจริงไป”

จริยศาสตร์ที่สำคัญให้หญิงปฏิบัติคนเพื่อ ความสุข ความสงบในการครองเรือน
ดังตัวอย่างคำสั่งสอนเรื่อง การซื่อสัตย์ต่อสามีและอื่น ๆ ดังนี้

“อย่าเขียงหญิงบาป เห็นแต่โลกลาภ โลภียวิสัย ความอายไม่คิด
คิดแต่สนุกใจ ไม่เกรงโทษภัย อาชญาสามี”

“พ่อค้าแม่ค้า บ่ได้เกรงกลัว ถ้อยคำย่ำยี พี่น้องเพื่อนบ้าน
พาลคำพาลตี ไม่มีไมตรี ร่วมรักสักคน”

“สู้เสียชีวิตวอควาย บ่ให้ชนสลาย ก็ควรในคงสัตยา”

“ความสัตย์เป็นสัตย์เสนาหา อชฌาภิรียา เป็นสัตย์สวัสดิ์วรกาย”

“เดินทางพบชายเสสรวล อย่าแหย่ประชวน
ตอบถ้อยทำขวยอายใจ”

“เดินตามภิรียาอชฌาสัย แม้นลมพัดสไบ
ระวังปกปิดนมนาง”

“ลูกนั่งระวังผ้าขัดขวาง อย่างนั่งท้าวคาง
ท้าวแขนออกไปไกลตัว”

“อย่านั่งเอาบ่าแบกหัว อย่าโสกโยกตัว
จะเป็นทุจรีจ้อปรีช”

“อย่านั่งคาบันไคไม่ดี สนธยาราตรี
อย่าเร่ นั่งตามเรือนคน”

“อย่านอนร่วมไม้ชายถนน อย่างนอนตากตน
นอกเขยนอกชานชالا”

“แม้นนอนอย่าได้นอนนาน คิดถึงการงาน
การมือการปากจงดี”

“กินน้อยชুবเนื้อเสีศรี กินมากมักพี
แต่พอประมาณดูงาม”

“จะเดินนอนนั่งทั้งสาม อุตสาห์พยายาม
อิริยาจพร้อมเสมอสมาน”

คำสอนทางจริยศาสตร์ที่สำคัญมีอยู่ในนิทานเรื่อง พระโพธิสัตว์โกสามกนิ ที่
ทุกท่านควรอ่านเพื่อจะได้ปฏิบัติตนให้มีความสุข ปราศจากทุกข์ดังนี้

นิทานเรื่อง
พระโพธิสัตว์โกสามภิน

● ศรีศรีสวสดีจำเรณูสุข	สารพัดทุกข์อย่าได้มี
นับนิ้วเหนือเกศี	บังคมไหว้พระทรงญาณ
ข้าขอปรนนิบัติ	ประนมหัตถ์น้อมสการ
นับไหว้พระธรรมเจ้า	ใส่เหนือเกล้าไตรคาถา
ไหว้ทั้งพระสาวก	เป็นที่ยกขึ้นมาทาน
ข้าขอเข้าพระนิพพาน	พ้นสงสารบ่หอนเห็น
ขอกล่าวซึ่งตำนาน	เมื่อโพธิญาณเธอได้เป็น
พญาหนึ่งผู้เคื่องเข็ญ	คับแค้นขัดด้วยปัญญา
หนึ่งเข้าไหว้พระนารายณ์	วิษณุกรรมแลเทวา
นาคครุฑสุบรรณา	โสฬสแลอัครา
ข้าก้มเกล้าบังคมถวาย	ขอกล่าวจำเรณูธรรม
เรียงข้อคำภีปราช	เรื่องนิทานตำนานใน
เมื่อพญาโกสามภิน	เชอนิราศบุรีชัย
ไปอยู่ในกลางไพร	ฝ่ายเทพไทพฤกษ์เทวา
เห็นโพธิสัตว์โกสามภิน	ให้มีความกรุณา
เทพเจ้าจึงปริกษา	พร้อมเทวดาสิ้นทั้งหลาย
ว่าเราท่านทั้งปวง	จะมานั่งมาดูตาย
โพธิสัตว์เกิดอันตราย	หมู่เสนาทำย่ำยี
เพราะท้าวอัปปัญญา	หมู่ประชาไม่คูดี
เราจะช่วยพระภูมี	ให้ได้คืนกลับพารา
เราจำแลงเป็นพานร	เข้าสั่งสอนพระราชา
ฝูงเทพเทวา	พร้อมปริกษาในทันใด
จึงจำแลงเป็นพานร	ทั้งแปดตัวในเดี้ยวใจ
ต่างองค์ก็ต่างไป	เข้าสั่งสอนพระราชา
มาจะกล่าวเป็นชาติบท	มธุรสพระคาถา
แต่ท้าวผู้ราชา	นิราสร้างจากบ้านเมือง
พระองค์กมุรินทร์	ย่อมตระกุลอันรุ่งเรือง
ยศถาก็ลือเลื่อง	ทั้งฤทธิ์เดชก็ลือชา

เสวยราชภิญ โฉยง
 เสวยราชย์แทนบิดา
 ฟุ้งข้าเฝ้าเหล่าเสนา
 ชักชวนกันตลิดิน
 ท้าวไทถอยความรู้
 อำมาตย์เข่าข่มจีน
 โทษสัตว์โกสามภิน
 เอโกในหิมวา
 ได้เห็นแต่ปีกยี่
 ร่ำร้องในพงไพร
 นกหกแลหงส์ห่าน
 เสียงสัตว์ในพนาดี
 แลซ่ายก็เห็นสัตว์
 แลขวาเห็นแต่นกไซรี
 จึงพฤษเทวดา
 พานรผู้่งเยาว์
 เมื่อท้าวเธอเสวยโภชน์
 ล้อมเข้ารอบพระภูบาล
 จึงรู้ว่าจากเมือง
 มาเราจะสั่งสอน
 เฉลิมซึ่งปัญญา
 ดังฤาเราจะสอน
 เรื่องราวระบอบงาม
 ท้าวเธอทอดพระนัยเนตร
 นั่งล้อมพระราช
 ตั้งแต่กูจากเมืองมา
 เมื่อถูกรอบครองนคร
 อย่าเลยมากูจะให้ข้าว
 เลี้ยงต่างหมู่เสนี
 ท้าวเธอรำพึงแล้ว
 ปันโภชน์อัน โอชา
 มีจตุรงค์เสนา
 เมืองพาราโกสามภิน
 ชาวประชาข้าแผ่นดิน
 ว่าปัญญาเธอโหดหิน
 จะเสวยราชย์บ่อผู้ขึ้น
 ขับออกจากพระพารา
 ไปผู้เดียวเปลี่ยวएका
 หวาดวังเวงวิเวกใจ
 ฟุ้งชะนีสุกษย์
 วังเวงใจพระภูมิ
 โนรีขานชร้องปีกยี่
 เร่งละนลละลานใจ
 สารพัดเนื้อแลเนื้อไพร
 เปลี่ยวเปล่าใจเร่งมัวเมา
 แปลงกายเป็นอัสดา
 ทั้งแปดองค์คูระการ
 สุปะเพียญชะอาหาร
 ดุนรลักษ์ณ์พระราช
 เพราะเธออับซึ่งปัญญา
 พระภูธรกษัตรา
 ให้รู้รอบระบอบความ
 ให้ภูธรเธอทำตาม
 ให้กั้นครองพวกเสนา
 เห็นกระบี่ซึ่งเข้ามา
 ทั้งแปดทิศดูสลอน
 เห็นหน้าแต่หมู่พานร
 กูเคยเลี้ยงหมู่เสนี
 แก่ฝูงราชกระบิลภิน
 เผื่อจะเลี้ยงต่างเสนา
 โดยพระราชปัญญา
 ท้าวเธอรายเป็นแปดกอง

พานรรับเอาข้าว
กินแล้วเสร็จโดยปอง
ว่าอย่าเลยมาจะช่วย
สั่งสอนพระราช
พานรทั้งแปดองค์
ขอเชิญท้าวตั้งใจฟัง

● พานรข้างบูรพา
ท้าวฟังอย่างลึมเลย
คนใดแลตลาด
สมบัติยอมตามหา
คนใดได้รำเรียน
ความรู้เป็นอาภรณ์
คนใดแลเกียรจรัณ
กินแล้วแต่่นอนกรน
บ่ได้จะรำเรียน
มักงายใจชี้ครัน
ความครันไปเมื่อหน้า
ความขากได้แก่ตน
คนใดแลอดสำห
ทุกวันประนินทิน
อุตสาห์ทนวิบาก
เมื่อน้ำจะสบาย
ผู้นั้นจำเวิญผล
ได้ยากแต่เดิมที
คนใดได้รักษา
อีกทั้งญาติการ
ลุงป้าแลอาอว
ได้ทำปฎิยาย
ส่วนญาติการ
ตัวเองขากนักหนา

โดยพระหน่ออันสมผอง
จึงหมู่พฤษเทวดา
หน่อสรรเพชญ์พระศาสดา
ต่างที่เลี้ยงในเวียงวัง
กล่าวทำเนียบแปดอัคร
เร่งจำไว้อย่าลืมเลย

กล่าววจาว่าท่านเอย
ทำเนียบนี้แต่ก่อนมา
มีปรีชปราชญ์ด้วยปัญญา
คือน้ำไหลสู่สาคร
ได้คิดเขียนแลฝึกสอน
ประดับกายเป็นมงคล
บ่คิดการใส่ตัวตน
บ่ได้คิดจะทำการ
บ่คิดเขียนและคิดจาร
เที่ยวเร่เล่นทุกตำบล
จะอปราแก่บุคคล
เพราะความครันเป็นมลทิน
ทำงานการโดยถวิล
ทุกคำเข้าแลเพรกาย
จะพันยากบัดเดี้ยวคาย
เพราะว่ายากแต่เดิมที
เพราะตั้งตนได้มั่งมี
ได้เป็นสวัสดิศถาพร
พระมารดาแลบิดร
ทั้งปู่ย่าแลตายาย
ทั้งน้ำสาวแลพี่ชาย
ก็เป็นบุญมากนักหนา
ได้เป็นเศรษฐีแลพระยา
คนทั้งหลายไม่นับถือ

คนใดแลมีทรัพย์
 ขามเกรงยอมนับถือ
 ถ้าแม้ว่าลูกนั้นชั่ว
 มีทรัพย์เป็นอาภรณ์
 คนใดไม่มีทรัพย์
 ความรู้มากดีหลี
 ฟังแล้วเร่งจำไว้
 คำอันตู่ข้าว่า

คนทั้งหลายยอมเลื่องลือ
 เพราะทรัพย์นั้นสถาพร
 เพราะได้ทำมาแต่ก่อน
 คนทั้งหลายยอมยินดี
 แต่ปัญญา นั้นมากมี
 ยิ่งกว่าทรัพย์มहिมา
 ได้สอนใจพระราชา
 เร่งจำไว้อย่าลืมเลย

● พานรข้างอากาศนัย
 ท้าวฟังอย่าลืมเลย
 ผิดจะคบด้วยคนโหด
 เอาแต่ดีไปต่อถาม
 ผิดจะคบคนตระหนี่ทรัพย์
 เราอย่าตระหนี่เร่งให้มัน
 ผิดจะคบด้วยคนเท็จ
 อย่าเอาเท็จไปตอบแทน
 บุคสระหวังจะเอาน้ำ
 บุคเล็กจึงจะเห็นสาย
 ผิดจะประจัญด้วยข้าศึก
 ให้สู้ด้วยปัญญา
 ผิดจะสอนจิวตัวเกียด
 ให้ถอนเอาหญ้าอ่อน
 ผิดจะสอนหมู่หญิงชาย
 ในโลกะทุกตัว
 จิวใดแลร้ายกาจ
 อย่าใกล้อย่าอารี
 ฟังคำข้าสั่งสอน
 จำไว้จงแม่นมั่น

จึงกล่าวเล่าว่าท่านเอย
 ข้าจะเล่าทำเนียบความ
 อย่างเอาโกรธไปต่อตาม
 ความโกรธนั้นก็หายปลัน
 สิ้นทุกสิ่งสิ้นทุกอัน
 มันหากรู้จะทดแทน
 คนแสนหกแลเห็นแสน
 ตั้งแต่จริงดังกล่าวหมาย
 ผิดว่าน้ำไม่เคยโอนคลาย
 สายอุทกทั้งจะพุนมา
 อันมันชิงเอาพารา
 มีสติตั้งให้แน่นอน
 อย่าตั้งแง่อย่าตั้งอน
 มาพุนไว้เป็นเหยื่อจิว
 คนรู้อายคนรู้กลัว
 อย่าเอาร้ายแต่ฝ่ายดี
 ท่านกำจัดเคียรถึ
 ใช้คนคืออย่าคุณ
 นະภูธรพระใจธรรม
 จึงจะเรื่องซึ่งปัญญา

● พานรข้างทักษิณ
 ข้าแต่พระราชชา
 เรียนมนตรีเสกธา
 ตั้งสติไม่เน่ตั้ง
 ยังมีพญาผู้หนึ่งโสด
 เพราะจ้าวเพราะนายเอง
 นักปราชญ์ผู้วิเศษ
 รู้หลักอภิปราย
 เปื่องปราชญ์ด้วยปัญญา
 นักปราชญ์ผู้องคั่น
 เกิดลาภมาบูชา
 เป็นใหญ่ไปทุกเมือง
 เป็นแต่หมู่คนใจบาป
 ลักลอบในกามา
 หนึ่งบาปไปใหญ่เล่า
 ลำเอียงป่ตรงตาม
 บังคับความไม่ตรงเที่ยง
 เป็นใหญ่แต่ความทุกข์
 เกิดรักเกิดทุกข์มา
 ได้มากก็แต่บาป
 ในหัวใจตนคิดร้าย
 รักอื่นสักร้อยรัก
 ผูกคนทั่วโลก
 เป็นใหญ่แต่ชีวิต
 อายุย่อมทำลาย
 หนึ่งยอมเป็นใหญ่
 กับพวกหมู่เสนา
 ถ้าแผ่นดินมีเงินทอง
 ขอจ้างขอบนไว้
 ฟังแล้วเร่งจำไว้
 คำอันตู่ข้าว่า

สอนนรินทร์ด้วยวาจา
 ข้าจะเล่าตั้งใจฟัง
 มากนักหนามักเคลิ้มคลั่ง
 แต่พลาดพลังในใจเอง
 ครั้นเมื่อโกรธคนกลัวเกรง
 ยอมบนบอบแต่งของถวาย
 ย่อมเอกเทศผู้เดียวคาย
 รู้คติโลกคดียกรรม
 รู้สุภาท่าสารพัน
 ย่อมเป็นใหญ่ทุกบ้านเมือง
 ทักษิณามานองเนื่อง
 เพราะความรู้มहिมา
 ฆ่าแต่สัตว์แลมุสา
 ฆ่าสมณะแลชีพรามณ์
 ชื่อว่าบาปบังคับความ
 ผิดระบอบพระบัญชา
 บาปอันนี้ใหญ่หนักหนา
 ย่อมสนุกด้วยคณหา
 เกิดทั้งภัยมาเบียนกาย
 ทุกคนทั่วทั้งหญิงชาย
 บาปนั้น ไชรีใหญ่หนักหนา
 มิเท่ารักอาตมา
 รักชีวิตทั้งหญิงชาย
 แต่โรคามาเบียนกาย
 ให้ชีวิตม้วยมรณา
 คือพญามัจจุรา
 พาชีวิตของเราไป
 ทรัพย์สิ่งของเท่าใดใด
 ขัดมิได้ใหญ่หนักหนา
 สอนหัวใจนระราชา
 เร่งจำไว้อย่าลืมเลย

● พานรข้างหรีดี
 ท่านท้าวฟิ่งอย่า ลืมเลย
 บุคคลบังทรัพย์หวงไว้
 กลัวทรัพย์จะฉิบหาย
 บางคนตายก่อนทรัพย์
 แต่โลงกับไฟพิน
 ฝ่ายทรัพย์มรดก
 เขามีได้คิดถึงคุณ
 ชีวิตทรัพย์สิ่งสิ้น
 ความแก่ความประลัย
 ผูกคนยอมประมาท
 หลงไหลในตัณหา
 ไม่นับไม่ยำเกรง
 ไม่กลัวจตุรบาย
 เอาทรัพย์มามากมาย
 ไม่คิดรำพึงว่า
 ทำทานนั้นไม่คิด
 ทำทานสร้างกุศล
 พระชมเชยอิมหัว
 เอาทรัพย์มามากมาย
 ครั้นจนถึงตัวเอง
 อยู่เรือนครั้นถึงความ
 ในโลคะโลกา
 อยู่ไหนตายดังเดียว
 นักปราชญ์แลหมอแก่
 ความใดหากใกล้กราย
 หมอลมว่าลมจับ
 หมอนูญว่าผีอำ
 นักปราชญ์หากว่ากรรม
 คนบาปหนาไม่ละอาย

กล่าววาทีว่าท่านเอย
 ข้าจะเล่าบทนิยาย
 มิได้คิดถึงความตาย
 คิดว่าตัวจะอยู่ยืน
 ทรัพย์นั้นกลับได้เข้าคืน
 เขาก็เผาเหล็กเป็นจุก
 ลูกเมียยกไว้ทำทุน
 มันตายแล้วก็แล้วไป
 เป็นอนิจจังทั่วโลไทย
 มีทุกคนในโลกา
 ลู่อ่านจกแก่กามา
 ย่อมคูหมิ่นปู้ย่าย
 ทั้งบุรุษทั้งหญิงชาย
 ครั้นเจ็บไข้กลัวมรณา
 เร่งมาจ้างบนหมอยา
 เว้นไม่ได้ทุกตัวคน
 คิดทำแต่ข้างสาละวน
 ทานนั้นและเป็นสหาย
 แก่บุคคลอันกลัวตาย
 ไปจ้างท่านไปสงคราม
 คิดกลัวตายยอมเกรงขาม
 ถึงที่ตายตายดังเดียว
 อันเกิดมายอมท่องเที่ยว
 เเงตามตัวคือความตาย
 ส่วนหมอเลขรู้คุณทนาย
 ทายว่าเคราะห์ต้องคุณทำ
 จำให้νωคบีบขยำ
 ให้บนบานจึงจะหาย
 ทายแม่นแท้้นักปราชญ์ทนาย
 ถึงวาระก็เร่งทำ

รู้อยู่แล้วเป็นโทษ
รู้ว่าบาปมันแรงทำ
ถ้อยคำขำสั่งสอน
จำไว้จงมันหมาย

รู้แล้วโศกว่าเป็นกรรม
มันไม่กลัวตกอบาย
นรินทร์ผู้ฤาสา
ให้จำเรณูพระปัญญา

● พานรฝ่ายประจิม
ข้าแต่พระราชา
คนใดแลโลโลก
กังขาในทางธรรม
โลโลกจะใคร่ได้
โทโสเข้ามาปน
ทิวี่ยอมเป็นโทษ
ว่ากูผู้นี้
โมโหให้หลงกล
(โลโลกมีแก่ใคร)*
ใจร้ายให้ทำบาป
ให้สร้างแต่ทางกรรม
สิ่งใดจะเป็นโทษ
จะผิดยอมรู้ตน
สิ่งใดอันจะผิด
จำไว้สั่งสอนตัว

ขยับยืมเขี้ยววาจา
ข้าจะเล่าคศิธรรม
มักโมโหแลโกกล้า
ไม่โน้มน้อมในกุศล
โมโหไซร้ให้มีมม
ให้กริ้วโกรธโกรธา
โทโสโสคือกายา
กูไม่กลัวไม่ขามใคร
โทโสปนคือคงไฟ
อุคหนุนให้ผิดทางธรรม
ใจยุ่งหยาบเข้าชักนำ
ทำแต่โทษใส่ตัวตน
ก็ยอมรู้ยู่ทุกคน
รู้ยู่แล้วทำกรรมตัว
จงพินิจเร่งเกรงกลัว
ให้จำเรณูพระปัญญา

* ต้นฉบับเดิมว่างเว้นไว้ สำเนา บุญเรืองรัตน์ จึงแต่งเติมเมื่อ 10 ธันวาคม 2540

● พานรข้างพายัพ

สั่งสอนพระราช
 ถิ่นลมคนเจรจา
 ที่ผิคือยาพาที
 กล่าวใดให้เที่ยงแท้
 ได้ญาติวงศา
 คนบ้างเจรจาผิด
 ผิดแล้วเร่งว่าไป
 คนบ้างให้ตนตาย
 ผิดจาริตผิดทำนอง
 สิ่งใดจะเป็นโทษ
 บาปนั้นย่อมจะมี
 คือลูกอันสอนสั่ง
 ไม่ฟังพ่อแม่ตน
 เมียใครมันปรนนิบัติ
 ไม่คิดไม่เอ็นดู
 ว่าใดไม่ฟังคำ
 ผิดจาริตผิดทำนอง
 เมียนั้นมันกระด้าง
 เลี้ยงกันไปเบื้องหน้า
 เป็นสุขแก่ผู้ชาย
 ซื่อตรงอันได้มี
 เด็กใครมันร้องไห้
 ความร้องไห้เป็นอภรณ์
 เป็นศรีแห่งอาจารย์
 เป็นศรีแห่งราชา
 เป็นศรีแห่งสมณะ
 เป็นศรีแห่งลูกอ่อน
 เป็นศรีแห่งบุรุษ
 เป็นศรีแห่งสตรี
 ฟังแล้วเร่งจำไว้
 จักเกิดจำริคุณผล

เป็นอันดับเพื่อนกันมา
 ดูกรราท้าวมีศรี
 เร่งให้ร้ายเร่งให้ตี
 เร่งให้ร้ายแก่อาตมา
 ดังมิตรแม่คือบิดา
 เพราะวาจาคนปราถัย
 บ่ได้คิดที่จะเกิดภัย
 ท่านจับโบยมัดตีตอง
 เพราะเจรจานั้นผิดคตอง
 ผิดทำเนียบมอฆ่าพาที
 อย่าควรทำรุกราวี
 โทษกรรมนั้นจะเบียนคน
 มิฟังคำข่อมขัดสน
 ลูกนั้นร้ายกว่าศัตรู
 ทั้งขึ้นขัดมันอาลัยชู
 แก่ผิวตนเท่าโยของ
 ข่อมบีมบ่าแลภาคตอง
 ผิดธรรมเนียมแต่ก่อนมา
 เป็นพ่อร้างอยู่ดีกว่า
 คนนินทาจะบัดสี
 แต่แม่หญิงซึ่งอันดี
 ลูกในไส้เป็นอภรณ์
 เห็นลาภมามันนิ่งก่อน
 สำหรับเด็กในโลกา
 แต่ลูกศิษย์มีปัญญา
 แต่เสนาประชากร
 แต่ศีลสุดละสังวรณ์
 แต่ร้องให้อ่อนพระชนนี
 แต่วิชาปัญญา
 แต่ซื่อตรงสร้างกุศล
 สอนหัวใจจะจุมพล
 ศรีสวัสดิ์จะพูนนำ

● พานรข้างอุดร

เชิญจำซึ่งถ้อยคำ
 ตมทรายเกิดด้วยน้ำ
 จะล้างซึ่งกายา
 เกลือไซร์เกิดด้วยน้ำ
 หายเป็นตมกำเปือกกลาย
 จะเป็นมิตรจะเป็นโทษ
 เกิดรักเกิดชมรา
 บาบนั้นเกิดด้วยจิต
 ใจนั้นคิดละลาย
 ฝันจะรู้จัก
 รู้หลักปัญญาญาณ
 ฝันจะใคร่รู้
 ให้ชักก้านบัววิชัย
 ฝันจะใคร่รู้จัก
 ผูกคนทั่วสถาน
 ทำดีแลทำร้าย
 เล่าลือกันไปมา
 คำอันดูข้าว่า
 จะเกิดจำเริญศรี

● พานรข้างอิสาน

สั่งสอนพระฤาษาย
 ข้าแต่พระภูมิ
 หญิงไฉนงามโสภา
 ชายใดมีทรัพย์มาก
 ประเสริฐในตัวตน
 ชายใดงามแต่รูป
 ความรู้อันเชี่ยวชาญ
 สัตว์สี่ตีนงามเมื่อพิ
 คาวบสทรงศีลา

สอนภูธรโดยทางธรรม

ข้าจะสอนนระชา
 ครั้นเมื่อตมติดกายา
 ให้ตมหมดจากรูปกาย
 ครั้นต้องน้ำเกลือละลาย
 หายสูญได้เพราะคงคา
 เพราะลืมนคนเจรจา
 เพราะลืมนมอภิปราย
 เมื่อจะคิดให้บาปหาย
 บาบนั้นหายด้วยสันดาน
 คนแหลมหลักแห่งอาจารย์
 คอยดูเมื่อจะพาที่
 น้ำตื้นลึกในสระศรี
 จึงจะรู้ซึ่งอาการ
 คนนักปราชญ์ฤาคนพาล
 ย่อมสงัดทั่วโลกา
 เขาย่อมเล่าย่อมลือชา
 จบทั่วโลกะโลกีย์
 จำไว้ว่าพระภูมิ
 พุนสวรรค์ขึ้นในกาย

กล่าวอาการเมื่อสุดท้าย
 แต่ตามได้ตามปัญญา
 ข้าจะสอนจงฟังรา
 คือคังทรัพย์แห่งตัวตน
 ทรัพย์นั้นแลเป็นมงคล
 คนจะได้สุขสำราญ
 รูปชายนับเป็นการ
 ยิ่งกว่ารูปมहिมา
 คนงามดีเมื่อแต่งกายา
 งามเมื่อเชือดอาหาร

หญิงไคงามแต่รูป
 น้าใจนั้นสามานย์
 ชอบแต่ใจผู้ชาย
 ไม่เป็นประโยชน์เลย
 หญิงใครรูปชั่วช้า
 ความรู้มากคิดดี
 แม้นว่าโกรธโกรธา
 ค่อยว่าแลค่อยขาน
 ฟังแล้วเร่งจำไว้
 เชิญท้าวคันทรรพ
 เสรีแล้วเทพเจ้า
 เข้าคลไจพระภูธร
 โพรสัตว์โกสามภิน
 ครอบครองหมู่เสนา

รูปนั้นไซ้รับเป็นการ
 ทั้งมารยาทไม่มีเลย
 มันลักลอบเล่นชมเชย
 รักชมเชยแต่โลกีย์
 แต่ปัญญาอันมากมี
 มีถ้อยคำอันอ่อนหวาน
 จะเจรจาปะพะพาด
 หญิงนั้นแลคือนักหนา
 ไปสอนไพร่ราชเสนา
 ไปครองเมืองคุดังก่อน
 ที่เป็นอัสศาห่มุพานร
 ให้เชอคันทรรพ
 คินไปสู่สวรรยา
 สุขขึ้นบานสำราญเอย

จบเท่านี้ นิพนพานบัจจโยโหดเม

บทที่ 6

ตรรกศาสตร์

ตรรกศาสตร์เป็นวิชาที่ว่าด้วยการให้เหตุผลซึ่งมีการอ้างหลักฐานหรืออ้างข้อสนับสนุนหรืออ้างข้ออ้างเพื่อให้ได้ข้อสรุปที่สมเหตุสมผล

โครงสร้างทั่วไปของการให้เหตุผลมีลักษณะ

เพราะว่า ดังนั้น หรือ ด้วยเหตุว่า ดังนั้น หรือ
เพราะว่า เพราะฉะนั้น หรือ ที่ว่า เพราะ ว่า หรือ
ถ้า แล้ว

ข้อสรุปอาจเป็นผลมาจากข้ออ้างข้อเดียวหรือข้ออ้างหลายข้อก็ได้

วรรณคดีไทยสมัยธนบุรีมีการให้เหตุผลตามโครงสร้างดังกล่าวนี้ ดังจะชี้ให้เห็นเป็นตัวอย่างจากวรรณคดีเหล่านั้น

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ตอนท้าวมาลีวราชว่าความนั้น ท้าวมาลีวราชได้ใช้ข้อมูลบุคคลหลายฝ่ายจนสรุปได้ว่า ทศกัณฐ์เป็นผู้ลักพานางสีดาจริงดังนี้

“เมื่อนั้น	พระทรงทศธรรมรังสี
พิพากษาคัดสินคดี	ไม่ควรรอสุริยคติ
มิใช่แต่มาตุลี	เทวันจันทร์เท่าไหน ๆ
รู้เห็นเป็นสามภพไตร	เจ้าคิดใจผิดประเวณี
อันจะแคลงว่านางอยู่กลางป่า	นัคคาไปได้มารศรี
นั้นชอบแต่ผิวไม่มี	นาริตกอยู่เอกา
นี่ถามสีดาว่าเจ้าลัก	ทศพักตร์ว่าได้มาแต่ป่า
ฝ่ายรามว่าเป็นภรรยา	สืบเทवासุมพาที
กลับซัดให้การถึงเจ้า	ว่าลักพาเมียเขาหนี
เห็นว่าเจ้าลักเทวี	สีดาเป็นเมียรามมา
จึงปรึกษาให้เจ้าส่ง	คงแก่รามร่วมเสนาหา
คือผิออย่างไรให้ว่ามา	ตามคำปรึกษาบัดนี้”

ในลิลิตเพชรมงกุฎมีตัวอย่างการให้เหตุผลดังต่อไปนี้

“แสนทุกข์แสนทวยร้อน	รุมทรวง
อกระอุแควง	คั่งใหม่
โสภชบพัศตร์ละลวง	ทุกข์ยิ่งไซร้เนา
เพราะพระเนื้อหน่อให้	พอร้างแรมจร ฯ”

“นางรัฐจวนจ้อท้าว	อกผ่าวเพียงพอง
แหวกม่านทองเหลียวหลัง	จนถึงวังเวียงราช
ขึ้นสู่ปราสาทหม่นเศร้า	เพราะเสน่ห่กัณฐ์รุมเร้า
เร่ร้อนภายใน ฯ”	

“ดูราสายสวาทเจ้า	เสมอจิต
เรียบแต่รำพึงคิด	อยู่ซ้ำ
เนิ่นนานปานซีพิศ	จากร่าง เรียบแฮ
มาสำเร็จเห็นหน้า	ทุกข์นั้นบรรเทา ฯ”

“อ้าแม่เจลาพัศตร์เพียง	เพ็ญจันทร์
รอยว่าหม่อมรสวรรค์	เสกสร้อย
จึงจำให้เรียบจรัด	จรทุเรศ มานา
จนประสพสู่ห้อง	เที่ยงแท้ผลนำ ฯ”

ในพระโฑธิสัตว์โกสามภิน มีตัวอย่างการให้เหตุผล ดังนี้

“คนใดแลฉลาด	มีปรีชंपราชด้วยปัญญา
สมบัติย่อมตามหา	คือน้ำไหลสู่สาคร
ความรู้เป็นอาภรณ์	ประดับกายเป็นมงคล
คนใดแลเกียจคร้าน	บ่คิดการใส่ตัวตน
กินแล้วแต่อนกรน	บ่ได้คิดจะทำการ
บ่ได้จะรำเรียน	บ่คิดเขียนแลคิดการ
มักง่ายใจชู้คร้าน	เที่ยวเร่เล่นทุกตำบล

ความคร้านไปเมื่อหน้า
ความยากได้แก่คน
คนใดแลอุตสาห์
ทุกวันประนินทิน
อุตสาห์ทวนวิบาก
เมื่อหน้าจะสบาย
ผู้นั้นจำเริญผล
ได้ยากแต่เดิมที

จะอปราแก่บุคคล
เพราะความคร้านเป็นมลทิน
ทำงานการโดยฉวิล
ทุกค้ำเข้าแลเพรางาย
จะพันยากบักเคี้ยวคาย
เพราะว่ายากแต่เดิมที
เพราะตั้งตนได้มั่งมี
ได้เป็นสวัสดิศตภาพ”

ในปาจิตกumarกลอนอ่าน มีตัวอย่างการให้เหตุผลดังนี้

“นายประตุครันรู้ประพุดิเหตุ
จึงว่าท่านจันรังอยู่เพียงนี้

ว่าทรงเคขนั้นเป็นพีนางโถมศรี
ข้าจะไปทูลแม่เทวีให้แน่ใจ”

“มีโงษมาว่าเมืองพิมายนี้
จึงเรียกร้าอยู่เป็นเรื่องเมืองพิมาย
จึงกล่าวว่าเทวดาท่านบอกไว้
เพ็งมาเปลี่ยนเพี้ยนเรียกเอาคิบัติ
เดิมปาจิตนั้นมาได้นางพิมก่อน
อยู่ภายหลังพรหมทัตทำมวิม
โถมพระปากลับมาครันรู้เรื่อง
ในอกร้อนเหมือนหนึ่งไฟประลัยเสียด
จักรพงศ์ตรงเข้าพระราชฐาน
จึงร้องทักออกประจักษ์ว่าพีมา
แต่นั้นมาชาวพาราพากันเรียก
ให้นามเมืองชื่อว่าพีมาเมือง
ที่เกิดใหม่ชายหญิงไม่รู้เรื่อง
เมืองพีมาก็มาเพี้ยนเปลี่ยนวาจา

แต่เดิมทีเหตุผลเป็นโจน
จำเลยชายผู้รู้แท้แก่คดี
เมืองพิมายเดิมชื่อเมืองพาราณสี
เมื่อปาจิตพระจักรีกับอรพิม
พระเนื้ออ่อนคั้นไปเมืองโคขปัจฉิม
ไปเอานางอรพิมมาเป็นเมีย
ให้แก่นเคืองพรหมทัตประคาเสียด
พระมุงหมายจะเอาเมียนั้นคั้นมา
แม่่งคราญแลเห็นพระเชษฐา
ชาวพาราลือสะทอนขจรเมือง
นำสำเหนียกลือเล่าเป็นราวเรื่อง
ทุกคนเนื่องเรียกเป็นเรื่องเมืองพีมา
เรียกนามเมืองผิดกันนั้นนักหนา
ทุกคนว่าเรียกเป็นเรื่องเมืองพิมาย”

การให้เหตุผลดังตัวอย่างที่กล่าวมานี้อยู่บนหลักการที่ว่า “ผลอันใด ๆ เหตุจะมีมา” และ
“ได้ถามหาเหตุผลที่ต้นปลาย” ตามที่ปรากฏอยู่ในปาจิตกumarกลอนอ่าน

บทที่ 7

ปรัชญาการศึกษา

ปรัชญาการศึกษาเป็นการนำญาณวิทยามาปฏิบัติ เป็นศาสตร์ที่คิดค้นเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษา สาระนั้นนำมาจัดการศึกษา และวิธีจัดการศึกษา

ในวรรณคดีไทยสมัยธนบุรีได้เสนอความคิดทางการศึกษาที่สำคัญไว้ในพระโศภิตศัตรี โทสามภินว่า

“คนใดแลฉลาด สมบัติย่อมตามหา คนใดได้รำเรียน ความรู้เป็นอาภรณ์ คนใดแลเกียจคร้าน กินแล้วแต่นอนกรน บ่ได้จะรำเรียน มักง่ำใจจี้คร้าน ความคร้านไปเมื่อหน้า ความขากได้แก่ตน	มีปรีช่ปราชญ์ด้วยปัญญา ก็น้ำไหลสู่สาคร ได้คิดเขียนแลฝึกสอน ประดับกายเป็นมงคล บ่คิดการใส่ตัวตน บ่ได้คิดจะทำการ บ่คิดเขียนแลคิดการ เที่ยวเร่เล่นทุกตำบล จะอปราแก่บุคคล เพราะความคร้านเป็นมลทิน”

“คนใดไม่มีทรัพย์ ความรู้มากดีหลี	แต่ปัญญาอันมากมี ยิ่งกว่าทรัพย์มहिมา”

“เป็นศรีแห่งบุรุษ	แต่วิชาปัญญา”

“เป็นศรีแห่งอาจารย์	แต่ลูกศิษย์มีปัญญา”

“ชายใดงามแต่รูป ความรู้อันเชี่ยวชาญ	รูปชายนั้นบ่เป็นการ ยิ่งกว่ารูปมहिมา”

ในกฤษฎาสอนน้องคำฉันท์ มีกลอนที่สะท้อนความคิดทางการศึกษาที่สำคัญ

“แม่ชายรูปชั่ว คนโง่คือวัว ไม่รู้วิชา”

ข้อความที่กล่าวมานั้นชี้ให้เห็นเป้าหมายการศึกษาที่สำคัญว่า

“มาเราจะตั้งสอน พระภูธรกษัตรา
เฉลิมซึ่งปัญญา ให้รู้รอบระบอบความ”

และมุ่งที่

“ฝึกสอนหมู่หญิงชาย คนรู้อายคนรู้กลัว
ในโลกะทุกตัว อย่าเอาร้ายแต่ฝ่ายดี”

ตามที่กล่าวมานี้จุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาก็เพื่อสร้างสติปัญญาและจริยธรรม
ให้แก่บุคคล นอกจากนั้นการศึกษายังมุ่งพัฒนาวิชาชีพ ดังจะเห็นได้จากกลอนในบทละครเรื่อง
รามเกียรติ์ว่า

“มาจะกล่าวบทไป หน่อในอวตารรังสี
หาผลปรนนิบัติชนนี ทั้งพระฤมีมีญา
วันหนึ่งชวนน้องเข้าพาที พระมุนีจงโปรดเคจาน
ข้าไสร้เกลี้ยคนภัยพาล ขอประทานรำเรียนวิชา
ฤมีรักจูบกระหม่อมเกศ สอนให้เล่าเวทคาถา
หุดีคุณชก้องวิทยา เจ็ดราตรีศรมุคผลัน
จึงประสิทธิ์ประสาททนต์ศิลป์ เจ้าจินดารมณั้หมายมัน
เมื่อลั่นชั้นข้ามนตรีพลัน สรรพโลกไม่ทนฤทธา”

สาระการศึกษานั้นมุ่งเรียน “รู้คดีโลกคดิธรรม” “รู้หลักอภิปราย”

“บ่นเล่าเรียนทั้งเขียนจาร สัจจธรรมศีลอาชีวะปัจเจก
กัมภีร์โเลขเรียนบ่นจนแตกฉาน มาดิกาพาหุงเจ็ดตำนาน
จบสะदानปาฏิโมกข์ประ โยคแปล”

“อ่านวิทยาศาสตร์คาถา” “พระกุมารเรียนชาวนุศิลป์ศาสตร์”

วิธีการให้การศึกษาที่มีครูอาจารย์ พี่เลี้ยง และผู้ใหญ่เป็นผู้สอนสั่ง ดังตัวอย่างในลิลิต
เพชรมงกุฎว่า

“พุทธศรีพี่เลี้ยงราช	เอารส
รักร่วมชีวงคต	ลูกท้าว
ถนอมสอนนรานจน์	วรวากย์
ฤห่อนห่างเสด็จก้าว	หนึ่งนั้นไปมี ฯ”

มีตัวอย่างที่ครูอาจารย์เป็นผู้ให้การศึกษาในปาจิตกุมารกลอน่อ านอีกว่า

“ข้าไหว้คุณอุปัชฌาย์พระอาจารย์	ท่านโปรดปรานบอกอักษรให้ศึกษา
ครูลหุรอบรู้ด้วยครุบา	มาช่วยข้าเรียงลำดับซึ่งกาพย์กลอน”

การสอนนั้นถือหลักว่า “เป็นแต่ฝันยังไม่มันเหมือนตาเห็น” “ดูจนสุดในวุมิตติที่สงสัย”
“ถามหาเหตุผลที่ต้นปลาย” “เห็นเหตุแจ่มแจ้งไม่แฝงเฟื่อง” จนในที่สุดมีปัญญาแก้ปัญหาได้

ปรัชญาการเมือง

ปรัชญาการเมืองเป็นศาสตร์ที่เกี่ยวกับเรื่องการปกครอง และการบริหารบ้านเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครอง และผู้ถูกปกครอง

วรรณคดีไทยสมัยธนบุรี ก็มีศาสตร์แห่งรัฐกล่าวไว้ชัดเจนกำเนิดของพระราชกฤษฎีกาของการปกครอง ยุทธศาสตร์และการดำเนินการปกครอง

ในอิเหนาคำฉันท์ มีกลอนว่า “ควรพี่แลน้องเฉลิมยศไว้ฉัฏไตรคา” ซึ่งสะท้อนความคิดเกี่ยวกับพัฒนาการของสังคมมนุษย์ว่าแบ่งออกเป็นสี่ยุค ดังนี้

- (1) **กฤตยุค** มีอายุ 178,000 ปี โดยที่ไม่รู้ว่าเริ่มมาแต่ใด เป็นยุคที่ผู้คนมีสัตยธรรม มั่นคง
 - (2) **ไตรคายุค** มีอายุ 1,296,000 ปี ยุคนี้ผู้คนมีสัตยธรรมเสื่อมถอยลงไป 1 ส่วน ใน 4 ส่วน
 - (3) **ทวารยุค** มีอายุ 864,000 ปี มนุษย์มีสัตยธรรมเสื่อมถอยลงไป 2 ส่วนใน 4 ส่วน
 - (4) **กถียุค** มีอายุ 432,000 ปี มนุษย์มีสัตยธรรมเหลืออยู่ 1 ส่วนใน 4 ส่วน
- เมื่อตอนที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 ถือได้ว่าเป็นกถียุค ดังนั้น จึงต้อง “เข้าเชิญองค์โพธิสัตว์มาเป็นเจ้า เป็นปิ่นเกล้าเจ้าแผ่นดินสิ้นทั้งฟอง” โดยที่ พระมหากษัตริย์ คือพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้นเสมอด้วยพระนารายณ์ผู้มาปราบทุกข์ ดังที่นายสวน มหาดเล็กพรรณนาไว้ว่า

● เสมอองค์หริภักษ์เรื่อง	รงค์รุท
ล่อวงพาหนะครุฑ	สู่หัด้า
ฤาจรจากเกษียรสมุทร	มาทวิป นี้แส
เนื้อหน่อพุทธพงศ์กล้า	ก่อสร้างโพธิญาณฯ

● พระตรีภูณประเวศด้วย
เห็นทุกข์เมทนียคล
ยลศาสนพระพุทธรพล
หวังช่วยเชิดชูปล้ำ

นรชน
แต่ขัว
โรยร้อย
ปลูกให้คงเขมม ฯ

● จึงยกพยุหยาตรข้าม
จรจากจันทบูรสถาน
สถิตย์ธนนครินราน
หวังศาสนสมบูรณให้

กัณดาร ชเลนา
ท่านให้
อริราช
เทพขรื่องสุดดี ฯ

● ผู่ทวยราษฎรทั้ง
มาพึ่งบารมีมา
ภักคืออยู่ดนมบา
บาทพระเป็นมกุฎล้อม

พสุธา
มากพร้อม
ทูการาช
โลกให้กินเขมม ฯ

● พระการุญภาพเลียง
ทั่วทศทิศาชน
โดยมีวิทยาคน
เติมแต่งเต็มขนาดล้อม

พลพล
ชั้นพร้อม
ขยันยิ่ง
ยกขึ้นควรฐาน ฯ

● แม่พระจักรรัตน์เจ้า
ไปเสด็จสู่ธนสถาน
หมุ่นรากรจะลาญ
เพื่อภูคาหารก็

จักรพาพ
ที่นี้
ลาชีพ
ก่อนสิ้นสุคทา ฯ

● พระมามอบชีพซ้อน
อวยโภชนทานอุทิศ
อนกบริจาคนิถย์
ธรมิศหวาดไหวไหว

ชีพิต
ทั่วได้
สนองศาส นานา
เชิดชีชมผล ฯ

● พระคุณอนงกเถา	สยมภู
ยกหม่นรชนชู	ชีฟไว้
ทรงธรรมมิกราชตรู	ตราโลก
เป็นมกุฎแก่นไ้	ทั่วทั่วฤาเสมอฯ
● จึงแต่งฐานที่ตั้ง	ภูมิไชย
ให้สถิตย์ถาวรไป	ตราบเท้า
กัลปาวสานใน	ธรรมศ
ธนูรินปิ่นเกล้า	ตรีสร้างเวียงสถานฯ

เป้าหมายของการปกครองบ้านเมืองนั้นอยู่ที่การทำให้ราษฎรมีความสุข ปราศจากทุกข์ และสร้างประเทศให้มีความเจริญ ผู้ปกครองจึงต้องเป็นผู้มีปัญญา และมีศัพทราชาธรรมิเช่นนั้น แล้ว“ฝูงข้าเฝ้าเหล่าเสนา ชาวประชาข้าแผ่นดิน ชักชวนกันติฉิน ว่าปัญญาเธอโหดเหี้ยม ทั่วไททยอ ความรู้ จะเสวยราชย์บ่อยู่ยืน อำมาตย์เข่าข่มขืน ขับออกจากพระพารา” และต้องจัดการให้ ประชาชนมีการศึกษาแม้พระราชาก็ทรงศึกษาเพื่อ “เอาพระปัญญาเป็นอาจารย์ ดัดวิมุติสงสัยแล้ว สั่งสอน” การปกครองบ้านเมืองย่อมมีกฎหมายกำหนดไว้ไม่ให้คนประพฤดิชั่ว และมีบทลงโทษ ถ้าทำผิดกฎหมายดังเช่น ในปาจิตกumarกลอนอ่านกล่าวไว้

“คนหนึ่งในตำรากฎหมายบอก	ก็ยื่นขอกมิมบทกำหนดหมาย
เมียทำชั่วออยู่ยังไม่ตาย	จับชู้ได้ปรับไหมตามศกคา
ถ้าเมียอยู่ชู้ยังถ้าผิดตาย	จับชู้ได้สืบสมว่าชู้ฆ่า
ให้พี่น้องฟ้องเรียกโจทนา	ถ้าเป็นสัตย์ก็ให้ฆ่าไปตามกัน”

นอกจากนั้นก็ยังมีจริยศาสตร์ที่มีรากฐานจากพุทธศาสนาไว้สอนชาวประชาให้ประพฤติดี ดังเช่นมีในกฤษณาสอนน้องและพระโพธิสัตว์โกสามภินตลอดจนวรรณคดีไทยแทบทุกเรื่อง การเมืองระหว่างประเทศก็ถือหลักว่า

“เพราะพิภพสองได้ ร่วมไม้ตรีกัน”

“เป็นสุพรรณแผ่นดิน	เดียวดี
ศรีสวัสดิ์สมบูรณ์ปรี	ทั่วห้อง
พานิชย์สมนชี	พราหมณ์เพท
ไปมาหาสู่ช้อง	อย่าได้มถิน”

